ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. Річник

ЧИСЛО 2 | ЛЮТЕНЬ | 1935

Момент проголошення Соборности Української Держави в Києві на Софійськім майдані 22 січня 1919 р. член Директорії Ф. Швець читає Грамоту Соборности. За ним гол. от. Петлюра. Перед члени Галицької Делеґації д-р Л. Цегельський, д-р Л. Бачинський і д-р О. Бурачинський.

АНАТОЛЬ КУРДИДИК

СНІГ

Написати про вас, дні далекі, мрячні,
дні, що цвіли колись —
це — збирати квітки в зимову тиху ніч
і складати на лист.

Скільки соняшних вас — ось — нагадує сніг
(і Карпати і Львів)
скільки вас ще дрімає край сіл і доріг,
Бояна дожидаючи слів.

На шоломах є сніг, на гарматах є теж
і на коні хтось кинув пару
(скільки ще з цього тем для книжок нарогте
— з цих гармат у снігу?)

На дорогах скрипить чобіт маршів і стеж
перемерз стійковий —
О, зимо! Ти в леґенду і казку ростеш
і літопис складаєш новий!

Чар поезій і драм, оповідань, новель,
що на серце лягає теплом —
він безсил описати морозний іней,
що заляг на вояцький шолом!..

В тифозній горячці

(ФРАГМЕНТ СПОГАДУ З 1919—1920 р. р.)

Написав: *Михайло Островерха.*

Був грудень памятної зими 1919 року.

Галицька Армія переходила з півночі на південь: на Бершадь, на Балту.

По дорозі — по селах, містах і містечках — залишалися по хатах, лікарнях, школах, а то й по шопах недужі на тиф стрільці й старшини.

Деякі держалися таки відділів і їхали на фірах.

— Нехай сконаю між своїми! — говорили. І тягнули їх худі, спаршивілі з недоїдання, з безупинних трудів, щирі, віддані приятелі — коні.

***

Нас кількох тифозників Х. гал. бригади привезли на підводах до Тульчина й примістили в касарнях Суворова.

Тут перебув я тиф. Перші мої дні по крізі були зайняті тим, що я вилущував кузку. Що півгодини приятель Іван Качалуба гукав до мене:

— Бий воші, бо зажеруть тебе!

А треба знати, що за чотирнадцять днів моеї непорушної у горячці непритомности наплодилося досить тої гидоти. Ото й я на крик приятеля відчиняв очі, відхиляв із трудом покривало і стріпував кузку на піл.

У цій кімнатці, де я лежав, лежало нас усіх недужих пятьох: по двох попід стіни, а я по середині головою до вікна.

Праворуч від мене кидався й стогнав хорунжий, якого прізвища я не тямлю. Йому в ногах кидався також другий хорунжий, якого прізвища теж не пригадую собі. Знаю, що перший був із зеленої Буковини, а другий з Тернополя. Ліворуч, біля дверей, лежав четар Е. Новіцький, а біля мене І. Качалуба. Всі три перші горячкували й у горячці кидалися, кричали, а то й сварилися.

Буковинець безнастанно нарікав, що харч у курені нідочого не годиться, що курінний у кожному випадку баба, а не вояк. А тернопілець у той же час безупинно говорив щось до себе й від часу до часу викрикував:

— Цеж неможливо!

На те буковинець зривався, сідав на ліжку й кричав:

— Кажете, неможливо? Як неможливо? Пане товаришу, ви є восьмигранний дурень, як можете казати, що це неможливо...

На щастя, тернопілець у горячці не чув, що він є аж восьмигранний дурень, і воркотів своє. А ми, я й Качалуба, реготалися. І мій сміх був для мене далекий, глухий, чужий: немов не я сміявся, а хтось із поза мене, якого я не бачу, а лиш слабо, туповато чую.

І четар Новіцький важко горячкував, немов задихався. Либонь голосно стогнав, коли я, напів глухий, серед осоружного дзвоніння в ушах, чув його стогін.

А на дворі шаліла зима.

Заметіль била до вікон, товклася до шибок, застилала білим рантухом і той холодний світ.

У кімнаті було сумно. Кути в смутку кулилися, ховалися. І чим сильніше хтось із недужих, у горячці маячучи, крикнув, тим щільніше кути кулилися.

А як приходив сумерк, то швидко біг у ті скулені кутики кімнати. І починали щось шепотіти між собою й лукаво на кімнату, на нас, позирали. Колиж приходила ніч, кути вигідно потягалися, роззівали свої пащі й гарчали в наших грудях болячим смутком довгої, здавалося безмежної, зимової ночі.

Ох, ті жахливі, безмежні ночі недужого тифом вояка в самоті, в гаргарі-касарні! Одинокі приятелі, це скиглння вітру й холод...

Вистава стрілецьких памяток

Написав: *Ів. Іванець*, б. пор. УСС.

Фраґмент пропамятної вистави У. С. С.

Вистава УСС., яку відкрито дня 23. XII. 1934. р. в салях Укр. Націон. Музею, присвячена 20-літтю вимаршу в поле перших стрілецьких сотень та перших стрілецьких боїв в Карпатах.

Вистава ця не синтетична, значить, не відтворює вповні систематично ні побуту ні орґанізації УСС. Не багато на ній матеріяльних памяток, як збруї, одягу і т. п. Причиною цего то, що по літах війни не переведено у нас зорґанізованої праці над збиранням воєних памяток та їх доцільним доповнюванням. Колиб це було в свій час сталося, не одну тепер цінність, що запропастилася, зберіглосьби було для традиції. — Безперечно завважив ту багато нещасливий вислід війни, розгублення армії без її демобілізації.

Як облекшуючу обставину нашого недбальства по збереженню і реконструкції воєнних памяток слід взяти під увагу ще й стан психічного наставлення серед після-воєнних відносин.

Вистава УСС, зложена з памяток, що захова лася, та що їх можна було мати в диспозиції підчас влаштовування вистави. Матеріял, що заховався, це передівсім частини надбань Пресової Кватири УСС в полі, що розпочала свою працю доволі скоро, бо з початком 1915 р. (Про Пресову Кватиру УСС. написано обширніше в календарі Черв. Калини н. р. 1935). В р. 1917. за ініціятивою члена Укр. Боєвої Управи проф. Ів. Боберського зорґанізовано спеціяльний павільон УСС на воєнній виставі у Відні. Експонати перевезено відтак до Львова на спеціяльну виставу, що її відкрито в р. 1918. Вони заховалися щасливо в Нац. Музеєві і є базою теперішної вистави. Збірку Національного Музею доповнено збіркою воєнних памяток з музею Н. Т. ім. Ш., та памятками, що зберіглися в приватному посіданні. При тій нагоді зазначу, що властивий архів Боєвої Управи, в якому між іншими є ціла маса неґативів, є до тепер у Відні в приватних руках та треба доконче подбати про його належне забезпечення і законсервування. Вдалося все таки зібрати на місці, в протягу доволі короткого часу та без матеріяльних заходів матеріял доволі численний, якого з браку місця і не можна було використати. Як впорядчик при виборі самім кермувався я і зимовою порою. Тому для вгоди відвідувачів вважав я за доцільніше стенутися в кімнатах старого будинку, та які можна огріти, чим виставляти в салях нової будови, де нема ще уряджень до топлення. Квалітою вистави це безперечно праці малярські — вони не лиш документарні але і мистецький рівень їх високий. Маємо змогу бачити портрети Ю. Буцманюка (одного з перших працівників Прес. Кватири УСС), олійні картини Ґеца і Іванця, батальні картини Перфецького, та портрети О. Куриласа, скіци, що зберіглися, Іванця і Назарака (що згинув в р. 1917). 4 портрети вуглем У. С. С., що їх виконав польський артист Гавель, акварелі і праці

Завія. Мал. І. Іванець.

От. Сень Ґорук. Мал. О. Курилас.

Колишній УСС., тепер мноах ЧСВВ. Мал. Ю. Буцманюк.

Олени Кульчицької та рисунки О. Кузьми. Дуже добре заступлена на виставці карикатура. яка вводить в ню гумор, що був все живим при У. С. С. В карикатурах Сорохтея багато виразу і фінезійности, в карикатурах О. Куриласа легкість та те-

На виставці до волі багато побільшених світлин і як один з критиків (С. Гординський) слушно зазначив, рівень їх дуже високий, а технічне виконання бездоганне. Імена їх авторів — Буцманюк, Іванець, Мойсейович. Рудницький. Належить згадати про велику мистецьку плякету Коверка виконану в бронзі з нагоди 20-ліття У. С. С. Вона гарно скомпонована і стрілецькі голови в шоломах роблять сильне враження.

В поході. Світл. І. Іванець.

Вистава стрілецька кінчається; слідби подумати, щоби з неї вийшла ініціятива до створення сталого історично-військового музею на наших землях. Треба вирішити передівсім справу його приміщення, та зорганізовання праці по його систематичному та фаховому доповнюванню. Вартаби н. пр. подбати про відтворення укр. військових одягів поки ще живими бувші комбатанти Укр. Армії та є ще кравці, що шили в военних арміях одностроі. Як живо доповнювалисяби одностроі ріжних укр. військових формалабцій як живо впливалиб вони на уяву глядача. Заінтересуватися належно тою справою слідби вже й з тої простої причини, що війна створила в українстві епоху, до якої завершення ми на початку дороги. Епоха війни буде безперечно базою новітнього розвою нації, та дала вже почин до творення нового її обличчя.

Замітки до державних грошей України

з 1917—1920 років

Написав: *Микола Гнатишак.*

I. Карбованці.

На Україні*) в роках 1917—1920. в обігу були лише паперові грошеві знаки. Вийшов що правда, дня 1. березня 1918. р. закон Центральної Ради, котрий встановлював, що мала появитися: золота монета вартости 20 гривень, срібна вартости 1 гривні, й дрібна розмінна монета вартости 1., 2., 5., 20 і 50 шагів. Але з огляду на відомі тодішні обставини, цього закону не можна було виконати. Таким чином паперові грошеві знаки мусіли вповні заступити металеву монету всіх вартостей. До упадку царської Росії всі народи, що примусово входили з її склад, мали одну спільну валюту — царський рубель, копійку. По її упадку в 1917. р., ці народи стараються створити свої національні держави, й усі ділянки державного, дотепер російського апарату заступити своїми — рідними. Бачимо це між іншим також і на грошах. Серед несчисленної кількости випущених тоді паперових грошевих знаків, українські державні гроші — як це стверджують навіть чужинці — найкращі. А це тому, що творцями зразків для них були наші найкращі мистці, на чолі з ґеніяльним Георгієм (Юрієм) Нарбутом († 1920 р. у Києві), якому завдячуємо половину зразків усіх випущених українськими урядами грошей. Свої зразки оперли наші мистці на чудових зразках старого українського народнього мистецтва. Вони надсилали зразки грошей до Міністерства Фінансів, де розглядала їх окрема комісія під головуванням віцеміністра Василя Мазуренка. В склад комісії входили: заступник голови — помічник управителя Експедиції Заготовки Державних Паперів — Барбарів, представник Міністерства Освіти — проф. Дмитро Антонович, представник Української Академії Мистецтв — проф. мистець Георгій Нарбут, завідуючий мистецько-ґраверним відділом мистець-маляр Іван Мозалевський, завідуючий цинкоґрафією Н. Негель, і два ґравери: Гришманюк і Петенко. За узнані зразки грошевих знаків, платила держава доволі високий гонорар, від чотирьох до десяти тисяч гривень. Для порівнання подаю, що середня місячна платня урядовця виносила тоді приблизно 900 гривень.

Царський рубель заступлено на Україні карбованцями й гривнями, а копійки шагами. Один карбованець рівнявся двом гривням, гривня мала 100 шагів. Вартість одного карбованця прирівнювано, подібно як і царського рубля, до 17.424 „долі" (частин) щирого золота. Тому що одна „доля" рівнялася 0.044 грама, один карбованець мав вартість 17.424×0.044=0.766.656 грама щирого золота. Назва карбованець[1]), шаг — народня, гривня — історична. Друкувати українські гроші почали в 1917. році. Дня 19. грудня старого стилю 1917. року Центральна Рада ухвалила друкувати Державний Кредитовий Білєт вартости 100 карбованців. В обігу появився він 24. грудня ст. ст. 1917. р. Ці дві дати незвичайно важні, бо це дати появи першого українського паперового грошевого знаку. Зразок цих 100 карбованців виготовив наш найбільший мистець-графік, професор і ректор Української Академії Мистецтв у Києві — Юрій Нарбут. На їх лицевій стороні, у восьмикутнику знаходиться тризуб білої краски. Виконаний він в цей сам спосіб, що й тризуб на срібних монетах св. Володимира, цебто з хрестом в горі на середній частині. В наступних українських грошах „державних видань цього хреста нема, тому що вчені, по довгих гарячих дискусіях, прийшли до переконання, що хрест цей не є складовою частиною гербу України. Історія його появи на тризубі наступна: на срібних монетах св. Володимира, довкруги стрічаємо напис на лицевій стороні: „Володимиръ на столѣ", на зворотній стороні: „а се его серебро". Срібних монет св. Володимира маємо кілька відмін. На одній з них, початок напису находиться над тризубом, в початку напису стоїть хрест, що часто стрічається на початку старих славянських рукописів. — Можливо, що св. Володимир хотячи преважну подію — хрещення своєї держави увіковічнити, свій старинний родовий знак скандинавського походження — тризуб, назначив в горі хрестом. В випадку слушности цього припущення, можна точно означити дату чекання цього варіянту монети св. Володимира, на котрій стрічається тризуб з хрестом в горі на середній частині, на 988 рік. Тризуб з хрестом стрічаємо ще в овалю з лівого боку восьмикутника. З правого боку восьмикутника, рівнож в овалю лук-самостріл, є це герб Києва з XVII. віку. Нище коржуша з восьмикутником літери: Г.(еоргій) Н.(арбут). Яко „Директор Державного Банку Української Народньої Республіки" підписаний: М.(ихайло) Кривецький, яко „Скарбник": В. Войнилов. Усі примірники 100 карбованців першого видання мають однакову серію: „А. Д." і число „185". На зворотній стороні кромі українських, бачимо написи в мовах трьох, найчисленніших національних меншин України: по російськи: „Сто карбованцевъ", по польськи: **„Sto karbowańców"**, в горішніх правому й лівому кутах, а в долині надпис в жидівській мові: **„Hun dert karbowences"** Текст закону надрукований на 3 замкнених площах звучить: „Державні Кредитові білети Української Народньої Республіки забезпечуються державним майном Республіки, а саме: недрами, лісами, залізницями, державними прибутками, в тім числі прибутками з монополії цукру та инших монополій. Державні Кредитові бі-

---

*) Замітки до державних грошей України з 1917—1920 років, це короткий зміст з історично-іконографічної монографії, котру з огляду на великі кошти друку, зараз же годі видати.

[1]) Назва карбованець пішла від карбів на вінчику металевих монет.

лети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою. За фальшування Державних Кредитових білетів винуваті караються позбавленням прав і каторгою". Лицеву й зворотну сторону надруковано в такому порядку, що написи зручно читати повертаючи білет кругом довшої осі. Зроблено це з розмислом, тож годі вважати це за похибку. Цих 100 карбованців, це зі серії українських державних грошей з 1917.—1920. років, одинокий примірник, що крім українських, має ще російські, польські й жидівські написи. До 1917. року, кромі Державного Кредитового Білету вартости 100 карбованців, у цілому світі на жадному державному банкноті нема жидівських написів. Це й було причиною цього факту, що в Галичині, в перших місяцях 1918. року, перший український державний гріш був більш знаний жидам чим нам. Друковано його в Києві, в друкарні С. В. Кульженка, (улиця Пушкінська № 4.), без водних знаків, на білому папері розміром 105 мм × 171 мм. В цілости не є він ідентичний зі зразком. А це тому, що ґрафічний промисл в цьому часі (початок 1918 р.!) на Україні, находився в доволі невідрадному стані ізза браку відповідних матеріялів, паперу, красок то що. Крім урядової назви „Державний Кредітовий Білет", мали ці карбованці ще й народню назву: „Яєшня", бо лицева сторона відбита красками жовтою й жовто-гарячою, „Жидівські гроші", через жидівський напис на зворотній стороні, „Горпинка", цю останню назву, мені, мимо заходів, досі не вдалося вияснити. Державних Кредитових Білетів вартости 100 карбованців, випущено в обіг 532.500 примірників, на загальну суму 53.250.000 карбованців. Тому що большевики підробляли ці перші українські гроші, захопивши підчас відвороту з Києва їх клішу враз з недокінченими примірниками на загальну суму 5.000.000 карбованців, дня 24. вересня 1918 року появився розпорядок гетьмана Павла Скоропадського про їх стягнення з обігу, при чому яко речинець їх виміни подано день 1. листопада 1918. р. Виміняно на нові українські гроші 255.441 примірників, а решту 277.059 примірників знищено. — В обігу були ще карбованці вартости 10., 25., 50., 100., 250. і 1.000. карбованців але це вже не „Державні Кредитові Білети" але „Знаки Державної Скарбниці", і всі мають підписи лише „Директора Державної Скарбниці" — Лебідь Юрчик-а.

Знак Державної скарбниці вартости 10 карбованців появився з обігу в другій половині травня 1919. р. за Директорії. Зразок виконав мистець Золотов. На лицевій стороні монограм У. Д. = Українська Держава. Знаки Державної Скарбниці вартости 10 карбованців друковано в Камянці Подільському з водними знаками на блідо-попелястому папері розміром 85 мм × 142 мм. Були дві едиції цього знаку, одна на жовто-брунатному, друга на червоному тлі. Кромі урядової назви „Знак Державної Скарбниці" була ще й народня назва „Раки" бо загальне тло — червоне, й „Десятка". Знаків вартости 10 карбованців випущено з обіг 1.600.000 примірників на загальну суму 16.000.000 карбованців. Усі вони не датовані. Одночасно випускали їх і большевики у Києві. — Знак Державної Скарбниці вартости 25 карбованців в обігу появився в другій половині квітня 1918. р. за Центральної Ради. Зразок виконав мистець Красовський. Лицева сторона вкрита сіткою, котрої мотив взято з українських народніх вишивок. Увагу звертають писарські розчерки, котрих так багато в старих українських документах, а котрі тутже виготовлено в дусі старого українського канцелярського краснопису. На зворотній стороні в овалі знаходиться два обличчя звернені направо. Жіноче представляє відроджену Україну, чоловіче історичну Україну. Цих 25 карбованців друковано в Києві без серії і водних знаків, на білому папері розміром 75 мм × 130 мм. Народньої назви вони не мали, й не були датовані. Другий випуск цього гроша появився в 1919. р. за Директорії. Зразок виконав мистець Приходько. На лицевій стороні, в малому коржуші в стилю барокo, в восьмикутнику козак з рушницею., Є це герб Гетьманщини, який часто стрічається на старих козацьких знаменах і гетьманських печатках. Справа українського державного гербу до революції 1917. р. не була ще вирішена. Щойно будова Української Держави, примусила мiродайні чинники цю справу остаточно вирішити. Дня вісімнацятого листопада 1917. р. з ініціятиви Ґенерального Секретаріяту Народньої Освіти, відбулася в Києві нарада в справі гербу України. Серед численних, менше й більше доцільних проєктів, мистець-професор Юрій Нарбут, пропонував, щоб гербом України визнати герб Гетьманщини — жовтий золотий козак з рушницею на блакитному полі, з тризубом в горі. Проєкт цей, як і всі инші, упав, а гербом України визнала Центральна Рада дня 22. III. 1918. р. тризуб, старий родовий знак св. Володимира Великого, котрий заразом був і гербом його держави, що обіймала всі українські землі. На зворотній стороні в овалі два обличчя, жіноче й чоловіче, повторення цьогоже мотиву що й на 25 карбованцях першого випуску, лише в дещо відмінному викінченню. Друковано їх в Камянці Подільському, з водними знаками, на білому папері, розміром 85 мм × 140 мм. Народньої назви не мали. Знак Державної Скарбниці вартости 50 карбованців в обігу появився в першій половині квітня 1918. року за Центральної Ради. Зразок виконав мистець Красовський. Всеціло виконано його в цей сам спосіб що й 25 карбованців першого випуску, ріжниця лише в красках, якими ці банкноти виконано. Гріш вартости 50 карбованців друковано в Києві, зі знаками: АКІ і АКІІ, та в Одесі зі знаком АО, без водних знаків, на білому папері розміром 75 мм × 132 мм. Серію АО211 і вище фальшував Ґенерал Денікін в Одесі. Крім урядової назви мали вони ще й народню назву „Лопатка", бо на лицевій стороні стоїть селянин із лопатою у руці. Народня назва фальшованих Денікіном карбованців: „Денікінські лопатки". Знак Державної Скарбниці вартости 100 карбованців в обігу появився в 1919. році за Директорії. Зразок виконав мистець професор Юрій Нарбут. На лицевій стороні, яко герб держави, подано герб Гетьманщини з тризубцем в горі. В лівій частині,

в білому овалі витиснений портрет гетьмана Богдана Хмельницького, що й було причиною народньої назви цього банкноту „Богданівка". На зворотній стороні, в ефектовному коржуші рівнож герб Гетьманщини з тризубом в горі. Цих 100 карбованців друковано в Камянці Подільському з водними знаками, на білому папері, розміром 90 мм ✕ 177 мм. Знак Державної Скарбниці вартости 250 карбованців в обігу появився в 1919 році за Директорії. Зразок виконав мистець Романовський. З цілої серії карбованців, цей знак з мистецького боку — найубожший. Друковано його в Камянці Подільському, з водними знаками, на сіроватому папері розміром 98 мм ✕ 1500 мм. Крім урядової назви, була ще й народня: „Птичка", „Канарейка", бо мали барву канарка, „Фейгели", зукраїнізоване жидівське слово — „Файґелі" = птичка.

Знак Державної Скарбниці вартости 1.000 карбованців появився в 1918. році, за гетьмана Павла Скоропадського, напередодні його упадку. Зразок виконав мистець Золотов. З цілої серії карбованців, цей знак з мистецького боку найкращий. В протиставі до всіх карбованців не має він державного гербу на лицевій стороні. Доперва по його надрукованню, додано дві, ґрафічно ідентичні круглі печатки, проміру 15 мм., роботи мистця проф. Ю. Нарбута. Печатки уміщено в долині, з лівого й правого боку коржуша, першу витиснено, другу відбито червоною краскою. В печатках маленький коржуш в стилю бароко, в горі увінчаний тризубцем, в середині козак з рушницею. Обабіч коржуша напис: „Українська Держава". Зворотна сторона всеціло викінчена в стилю бароко, чудово віддає весь чар, суть і життєву радість цього стилю. Обабіч великого коржуша опершися ліктем о нього, стоять дві, роскішно вище колін вбрані жіночі постаті. Одна з них держить у руці ріг обильности, друга гетьманську булаву, що й дало причину до повстання народньої назви цього банкноту „Гетьманка", подібно як рябе уложення красок було причиною другої його народньої назви „Рябі". Гріш цей друковано в 1918. році в Києві за гетьмана, в 1919. році в Камянці Подільському й у Варшаві в 1920. р. за Директорії. Друковано його з водними знаками, на папері розміром 120 мм ✕ 90 мм. Усі „Знаки Державної Скарбниці" — карбованці, мають тотожний текст закону: „Знак Державної Скарбниці..... ходить нарівні з Кредитовим(и) Білетом(тами) (за) фальшування карається по закону".

II. Гривні.

Гривня — первісна назва грошевої одиниці на Україні, в раннє історичній добі була вона звязана з поняттям тягару металю або товару. З часом перейшла на малу обігову монету, вартости десяти копійок міддю, або три й пів копійки сріблом. („Семигривенник" = 20 копійок). Цю вартість задержала вона аж до революції 1917. року. Законом Центральної Ради з дня 1. березня 1918. року гривня опять стає українською монетною одиницею. Вартість її прирівнювано до 8.712 долі щирого золота. Мала вона 8.712 ✕ 0.383.328 ґрама щирого золота. В обігу були гривні — „Державні Кредитові Білети" вартости 2., 10., 100., 500., 1.000. і 2.000., „Розмінний Знак Державної Скарбниці У. Н. Р." вартости 5, і „3.6% Білети Державної Скарбниці" вартости 50., 100., 200. і 1.000. гривень. За виїмком „Розмінного Знаку Державної Скарбниці У. Н. Р." вартости 5 гривень, усі гривні друковано в німецькій державній друкарні Райхс-Друкерай, в Берліні. З технічного боку, гривні друковані в Німеччині виконано по майстерськи, втратили вони одначе багато з мистецького боку. Сталося це тому, що німці самовільно повставляли до всіх гривень свої сітки, фраґменти, а навіть позмінювали краски гривень, що й було причиною інтервенції Українського Міністерства Фінансів. Добірна якість матеріялу, солідне технічне виконання були причиною цьогож факту, що гривні в протиставі до карбованців і шагів не були фальшовані. З гривень, лише 3.6% Білети Державної Скарбниці мали крім урядової ще й народню назву: „Еропляни". Державні Кредитові Білети вартости 2., 10. 100. і 500. гривень друковано на замовлення Центральної Ради, тому й стрічаємо на них напис: „Українська Народня Республіка". На Державних Кредитових Білетах вартости 1.000 і 2.000 гривень замовлених гетьманом маємо напис: „Українська Держава". На лицевих сторонах гривень, замовлених Центральною Радою, стрічаємо ініціяли німецької державної друкарні: **„R.D"**. Усі примірники гривень друковано з водними знаками. в обігу появилися вони за гетьмана, кромі примірника вартости 5 гривень, котрий появився за Директорії 1919. року. На Державних Кредитових Білетах усіх вартостей за „Директора Державного Банку" підписаний: — В. Ігнатович, за „Скарбника" підписаний — М. Таранов. Замовлені Центральною Радою гривні мають наступний текст закону: „Державні Кредитові Білети Української Народньої Республіки забезпечуються всім державним майном Республіки. Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою. За фальшування державних кредитових білетів виновних карається позбавленням прав і тюрмою". Є він сливе ідентичний з текстом закону на замовлених гетьманом гривнях, ріжниться лиш тим, що тут не: „Українська Народня Республіка" а „Українська Держава". На примірнику вартости 5 гривень, текст закону звучить: „Всі випущені до обороту розмінні знаки забезпечені Державними Кредітовими білетами і Знаками Державної Скарбниці, депонованими у Державному Банкові, і обмінюються на кредітові білети вартости не менш 500 гривень". Яко „Директор Державної Скарбниці" підписаний Лебідь Юрчик. В цьому самому характері його підпис знаходимо ще й на 3.6% Білетах Державної Скарбниці усіх вартостей, на котрих за „Бухгальтера" підписаний — Коваленко. Державний Кредитовий Білет вартости 2 гривень. Зразок виконав проф. Василь Кричевський, котрого ініціяли „В. К." бачимо в долині на лицевій стороні. Цих 2 гривні друковано з водними знаками, на білому папері, розміром 70✕108 мм. Середину лицевої сторони займає деревоподібний орнамент, що складається зі стовбура та пяти кривульчастих гиляк з лівої і правої його сто-

рони. На найнищій лівій і правій гиляці, по 3 трикутники — стилізовані овочі дерева. Цей орнамент правдоподібно представляє святе дерево — мотив, котрий часто стрічається на українських народних вишивках, рушниках то що. Праворуч цього орнаменту квадрат орнаментований дрібними трикутниками, з криволінійним ромбом в середині. В ромбі доволі інтересно нарисований тризуб. Якщо уважно дивитися на нього, то перед очима виразно виринає дещо схематизована, плоска фіґура птиці, при чому доліщній конець тризуба являється її дзюбом, горішний хвостом а бічні частини крильми. Річ у тому, що тоді ще докладно не устійнено, що саме представляє собою тризуб. Відомим лише було, що знак цей був гербом Української Держави ще за часів св. Володимира Великого. У звязку з цим існував цілий ряд гіпотез — розвязок, до тепер 20. З них гіпотеза проф. Василя Кричевського каже, що тризуб це сокіл (в розрізі), котрий кидається головою в діл на свою добичу. Сокіл символізує силу, тому й був (по думці проф. Кричевського) гербом держави св. Володимира. Найновіща праця про тризуб, визначного російського вченого, барона М. А. Таубе, з котрої подав він на разі лише короткий зміст, справу: що саме представляє собою тризуб, остаточно вирішила. Отже тризуб це стара емблема всього роду св. Володимира, є це умовна ґеометрична фіґура, орнамент скандинавського походження. Мала вона маґічне значіння заговору: приворожування щастя і заклинання зла. — Зворотна сторона вкрита народним українським орнаментом, що нагадує мотиви писанок. Державний Кредитовий Білєт вартости 10 гривень друковано на білому папері розміром 90×139 мм. Зразок виконав мистець проф. Юрій Нарбут. Рисунок лицевої сторони замкнений у рямку взяту з „Пляну Києва", звісної ґравюри з XVII. століття (1638. рік) Афанасія Кальнофойського. Тризуб складається з двох самостійних частин сплетених зі собою. На зворотній стороні увагу приковує чудово викінчена всеціло з листочків та квіток зложена цифра 10. Виконана вона в цей сам спосіб що й ґеніяльна Абетка, котру Нарбутові передчасна смерть не дала закінчити. — На цьому білєті вперве стрічаємо характеристичні елементи нарбутівського шрифту; всі написи виконано після кращих ґрафічних зразків старих українських рукописів, а спеціяльно Пересопницького Євангелія (1561. рік), котре що до богацтва орнаментальних мотивів займає перше місце серед наших рукописів. Державний Кредитовий Білєт вартости 100 гривень друковано на білому папері розміром 115 мм × 175 мм. Зразок виконав Нарбут. На лицевій стороні великий вінок сплетений з аґрарного богацтва України. По боках вінка жіноча й чоловіча постать. Жіноча в народньому строю зі снопом і серпом у руці. Чоловіча — робітник у фартусі поверх селянської одежі, держить у руці лавром обвитий молот. Лице робітника сильно нагадує лице українського фільософа Грицька Сковороди (1722—1794). В долині, праворуч вінка літери Г.(еоргій) Н.(арбут). На зворотній стороні, в долині, нище лівої китиці листочків квіток і овочів: „Г. Нарбут 18." Є це одинокий випадок, що автор зразку підписаний повним прізвищем на банкноті. Державний Кредитовий Білєт вартости 500 гривень друковано на білому папері розміром 118×185 мм. Зразок виконав Нарбут. На лицевій стороні, у восьмикутнику заквітчана, ліворуч звернена, з ковтком в усі жіноча голова, символізує вона Україну. Державний Кредитовий Білєт вартости 1.000 гривень друковано на білому папері розміром 126×197 мм. Зразок виконав мистець І. Мозалевський. Рисунок лицевої сторони замкнений у доволі інтересну рамку. Мотив її горішньої і доліщньої частини, без гербів Києва з XVII. століття взято із зовнішнього фриза львівської церкви Успенія Пресвятої Богородиці (волоська церква) у Львові. Середину лицевої сторони займає лавровий вінок з чотирома орнаментованими перевязками. Є він ідентичний з вінком, котрим прикрашено твір ректора київських шкіл Касіяна Саковича (1622. р.): „Вѣршѣ на жалосный погреб зацного рыцаря Петра Конашевича Сагайдачного". У вінку тризуб. Різко відріжняється він так від тризуба проєкту мистця проф. Нарбута як і від проєкту проф. В. Кричевського. Бічні його частини випуклі; середня горішня часть широка в виді копії. В надписах нічого замітнього, в зарисах поодиноких літер автор старається дати щось свойого, самостійного, вплив Нарбута доволі замітний. Рисунок зворотної сторони замкнений у рамку, вкриту орнаментом в стилі ренесансу, орнаментом котрий стрічаємо часто на срібних і бронзових виробах. Державний Кредитовий Білєт вартости 2.000 гривень друковано на білому папері розміром 134×203 мм. Зразок виконав І. Мозалевський. Має він багато спільних ціх з білєтом вартости 1.000 гривень, позатим нічим замітним не визначається. — Згідно з договором між Україною а Німеччиною, остання мала виготовити Державних Кредитових Білєтів на загальну суму 11.500.000.000 гривень. На рахунок цеї суми Український Державний Банк у Києві одержав Державних Кредитових Білєтів на суму 3.906.500.000. гривень. З цеї суми, Державних Кредитових Білєтів вартости:

гривні	примірників	гривень на загальну суму
2	8.800.000	17.600.000
10	8.190 000	81.900.000
100	3.520 000	352.000.000
500	2.310.000	1..155.000.000
1.000	1.500.000	1..500.000.000
2.000	400.000	800.000.000
Разом:	24 720 000	3..906 500.000

3.6% Білєти Державної Скарбниці вартости 50, 100, 200 і 1.000 гривень друковано з водними знаками, рівнож без ініціялів державної німецької друкарні, на папері розміром 150 мм. × 296 мм. Зразок на всі вартости виконав Нарбут. Рисунки на них усіх ті самі, ріжняться лише красками. 3.6% Білєтів Державної Скарбниці випущено 20 серій, від I до XX, на чотирирічний речинець. Розмір щорічного прибутку в 3.6 процентах виплачувано що піврічно: 2 січня і 1 липня. Білєти ці мали купони платні протягом 10 років. Над друком гривень наглядала, вислана

Українським Урядом, спеціяльна комісія, під головуванням Е. Галіцинського. До упадку центральних держав, транспорти гривень з Німеччини на Україну приходили залізницею. Пізніше, коли зачалася українсько-польська війна, спинився довіз гривень залізницею, дальші посилки гривень відбувалися літаками. Був це спосіб страшно невигідний та непевний, бо літаки могли вилітати лише в погідні дні, та й немало гривень з причини катастрофи літаків нищилося. В одній з них згинув полковник Дмитро Вітовський.

Розмінний Знак Державної Скарбниці У. Н. Р. вартости 5 гривень друковано в Станиславові на папері з водними знаками, розміром 60×100 мм. З усіх українських грошей, зразок цих 5 гривень найменше вдатний, повстав зі зложення поодиноких узорів, витятих із кліш раніше друкованих українських грошей. І так: оваль з тризубом на лицевій стороні взято із зворотної сторони 10 карбованців, надпис „Директор Державної Скарбниці Лебідь Юрчик" взято з 50 карбованців, квадрат із тризубом на зворотній стороні взято з дрібної розмінної монети вартости 10 шагів, круглу печатку взято з лицевої сторони 1.000 карбованців. Друковано цей знак тоді, колито завідуючий Мистецько ґраверним відділом Експедиції Заготовки Державних Паперів мистець І. Мозалевський уступив, а його наступник мистець Подушко не обняв був ще цього місця. Підчас друковання, трапилася прикра друкарська похибка, а саме в деяких примірниках на зворотній стороні в надписі: „Пять гривень", в горі над квадратом з тризубом, складач поляк пропустив мабуть умисне, букву „р."

Барабанний вогонь. Мал. О. Назарак.
Фраґмент вистави У. С. С. у Львові.

Часть III. — Шаги.

Дрібною розмінною монетою були шаги друковані на картоновому зубкованому папері розміром 30×25 мм., тими самими клішами, що й перші українські поштові марки. Друковання шагів розпочалося ще зі Центральної Ради, тому й маємо на лицевих сторонах шагів надпис: „Українська Народня Республіка". В обігу появилися вони в травні 1918 року за гетьмана. Серія шагів складалася з примірників вартости 10, 20, 30, 40, і 50 шагів. Зразок двох перших примірників виготовив мистець А. Середа, трьох останних мистець проф. Нарбут. Дрібної розмінної монети вартости 10 шагів надруковано 12.794.400 примірників на загальну суму 2.179.440 гривень. На лицевій стороні тризуб в лучах сонця стоїть на земській кулі. Дрібної розмінної монети вартости 20 шагів надруковано 22.002.000 примірників на загальну суму 4.400.400 гривень. На лицевій стороні селянин у заквітчаному колосям капелюсі з косою в руці, ліворуч герб. Дрібної розмінної монети вартости 30 шагів надруковано 9.996.800 примірників на загальну суму 2.999.040 гривень. На лицевій стороні в осьмикутнику заквітчана жіноча голова з ковтком в усі. Дрібної розмінної монети вартости 40 шагів надруковано 18.063.600 примірників на загальну суму 7.225.440 гривень. На лицевій стороні герб у вінку. Дрібної розмінної монети вартости 50 шагів надруковано 43.504.730 примірників, на загальну суму 21.752.365 гривень. На лицевій стороні у вінку: „50 шагів". Разом дрібної розмінної монети надруковано 115.361.530 прим., на загальну суму 38.556.685 гривень. Зворотна сторона шагів усіх вартостей однакова — в прямокутнику герб, нище петітом: „Ходить нарівні з дзвінкою монетою". Шаги друковано в 1918 р. в Києві, в друкарні Кульженка, й в Одесі в друкарні Е. І. Фесенка (улиця Рішельєвська ч. 47.), в 1919 р. в Камянці Подільському, й в 1920 р. в Станиславові (лише 10 шагів). З шагів фальшовано примірники всіх вартостей у Бердичеві, Житомірі, а мабуть також і в инших містах України. Коли з часом вартість шагів почала падати, торговці вязали шаги по 100 штук разом, що лише улекшувало й значно збільшало їх підроблювання. Багато фальшивих шагів попадало в Український Державний Банк, де їх нищено. Останню таку пачку підроблених шагів знищено в 1921 році, колито Український Державний Банк опинився на еміґрації в Ченстохові. Фальшування дрібної розмінної монети-шагів, це наочний доказ великої вартости нашого гроша!

Ювилейна Академія

у 20-ту річницю вимаршу Українських Січових Стрільців зі Стрия на фронт, відсвяткована в Стрию дня 16. грудня 1934.

Написав: *Роман Лисович.*

Історія Українських Січових Стрільців у своїх початках звязана зі Стриєм.

В Стрию, в серпні 1914 року таборував, був розміщений по кватирах, вчився примітивних засад воєнного ремесла найкращий цвіт українського народу, який добровільно згодився, щоб у світовій війні зі зброєю у руці добути належних прав свому народові — самостійности і державности — які то права відвічний, історичний ворог українського народу — Москаль — заперечував та дусив всякий пророяв свободи.

В Стрию члени Комітетів Горожанського і Жіночого, які опікувалися Українськими Січовими Стрільцями підчас їх побуту в Стрию, достарчували нашим молодим боєвикам найконечніших потреб щоденного життя як білля, взуття, харчу і книжок і звідсіля виправляли їх у дальший боєвий похід у Закарпаття.

І в той час, коли над Східною Галичиною ясніла луна пожеж і кров багріла Рідну Землю, Стрий був одиноким осередком, де гуртувалося все стрілецтво, яке потайки лишивши батьків і братів, кинувши книжку і науку, прямувало у Стрий, бо там зібралися ті, яких ціллю було „піднести червону калину" та „розвеселити рідну Україну". З тих часів богато у Стрию споминів та богато свідків нашого найкращого минулого.

Для вшанування 20-літної річниці вимаршу Українських Січових Стрільців зі Стрия на фронт завязався в Стрию комітет, який рішив якнайкраще звеличати тих, які перед 20 роками пішли у бій за кращу будучність свого народу.

По довгих і витревалих приготованнях вдалося комітетові побороти всі труднощі та узискати дозвіл на таке свято.

Свято відбулося в дні 16. грудня 1934 р. а розпочалося панахидою, яку відправив в церкві в місті о. І. Гаврилишин а на Ланах о. М. Цурковський при великім натовпі народу в присутности отамана У. С. С. Дра Степана Шухевича, гостей зі Львова і всіх бувших Усусусів.

О годині 1-шій пополудні відбулася ювилейна академія, яку розпочав хор „Стрийський Боян" відспіванням стрілецького гимну „Ой у лузі червона калина". Вже сам вигляд святочно прибраної сцени серед святочного настрою робив незатерте враження на присутних. На першому пляні сильветки наших Леонідів: Галущинського, Коссака, Варизоди, Кікаля і Тарнавського а нижче розмальованих кілька картин зі стрілецького воєнного життя.

Хочби нічого більше не слідувало, свідомість, що саме минає 20 літ від цеї хвилі коли наш цвіт народний зацвив червоним маком на нашій землі і крозою обагрів, вистарчало, щоби викликати задуму тих, що на це свято прибули. Свідомість цю побільшувала присутність на салі тих, які чули „цей грім і шум", цей свист, як 20 літ тому „падав народ, наче з дуба лист" а між ними особа отамана У. С. С. Дра Степана Шухевича.

Вступне слово виголосив голова комітету свята В. П. Др. Антін Гарасимів. Бесідник, наочний свідок організації і вимаршу Українських Січових Стрільців зі Стрия в коротких словах представив любов до Рідного Краю і народу тих, які зголосилися в ряди У. С. С. — на їх жертвенність душею і тілом для вітчини. На память тої історичної хвилі і у память тих, які відійшли зі Стрия і не вернули, відслонено пропамятну таблицю з мармору, роботи різьбара А. Коверка, колишнього С. С.

По вступнім слові Дра Гарасимова увійшов на сцену твердим кроком Др. Шухевич, наче командант до свойого війська.

Його поява викликала у присутних велику бурю оплесків. Зібрана публика з великою напруженою увагою вислухала прегарно опрацьованого реферату „Історія Українських Січових Стрільців".

В рефераті подав Др. Шухевич про завязок Усусусів та їх історію, звязану з українським громадянством міста Стрия... Здавалося, що щезла прогалина, яка 20 літ ділить нас від тої хвилі, та віджили в памяті ті гарні хвилини, які лучать отамана та Усусусів з містом Стрий. Живе палке слово переплітане дібраними винятками зі стрілецьких пісень викресало та скріпило в авдиторії любов і пошану для тих, які стали в рядах рідного війська.

Здавалося, що переживаємо теперішність, що гарні дні слави і побід на фронті не прикрила хмара забуття, здавалося, що трупи встали і очі розкрили, з братом обнялися і заговорили, — здавалося нам, що отаман оповідає нам історію з перед кількох днів.

Реферат В. П. Ю. Шкрумеляка про „Культурно-освітне надбання Усусусів" виголошений з питомим натиском і пошаною автора для культурних і освітних праць, які у своїх походах довершили Усусуси на Підкарпаттю, Волині, Великій Україні і у холодних окопах. Згадав про творення стрілецьких пісень, про школи на Волині і курси в кадрі. „Муза в однострою" ішла походом зі стрільцями, вона не мучилася і не умлівала а кожний крок і працю увіковічнила у пісні і у історії. Культурно-освітна праця Усусусів спричинила і прискорила у Галичині день Воскресенія дня 1. листопада 1918 а на Великій Україні Свято Злуки дня 22. січня 1919 року.

Деклямація маленької Ірини Бандерівної в національнім строю „Приступ Степанівної в Карпатах" була виголошена з таким пієтизмом і зрозумінням змісту, з таким захопленням і спокоєм,

що довго публика не могла повірити, що се дійсність.

Між рефератами співав хор Стрийського Бояна „Ой у лузі червона калина“ і „Ой видно село“ — мішаний хор з Дуліб „Ой нагнувся дуб високий“ і „Їхав стрілець на війноньку“, ревелерси „ Маєва нічка“ і „Ірчик“, хор з Добрян вязанку стрілецьких пісень „Що то за грім“ і „Слава, слава, отамане“. Всі хори по мистецьки виконали своє завдання, співаки справді думали, що вони Усусуси, тому то і у їх піснях стрілецька повага і завзятість.

Свято покінчилося о годині 3-тій пополудни відспіванням національного гимну. Учасників ювилейної академії понад 1000 душ перезажно молоді зі села.

Зі Львова прибули на свято крім Дра Шухевича Ю. Шкрумеляка, В. П. І. Тиктор, Постолюк і Данилюк.

По святі відбувся спільний обід. Член Комітету В. П. інж. Осип Бандера, учасник усіх походів і боїв Усусусів подякував В. П. Д-рови Шухевичови і Ю. Шкрумелякови, гостям зі Львова та усім У. С. С. за їх присутність на святі і їх реферати. Згадав про себе, коли то він як молодий хлопець кидає рідню і вступає до У. С. С., які не знали слабости духа, не вміли просити і благати а до ціли, яка їм світила, прямували чесно, щиро і отверто. Тож і завдання, яке виконало стрілецтво, є велике. Овіяне подувом високих Карпат зійшло в долину і прогнало ворогів москалів, зачерпнуло шеломом водиці з Золотої Липи, збудило сплячих братів на Волині, дійшло походом до Золотоверхого Київа, подало помічну руку братові з над Дніпра та повернуло у Львів, щоби завісити синьо-жовтий прапор.

Дорога, котрою ішли, була терниста. Сьогодні шлях цей прикрашений хрестами: по обох боках шляху могили тих, які стали відпочивати знесилені трудом, холодом, голодом і тифом. Відпочивають по сьогоднішний день, бо рана завдана їх серцю невилічна. Промова В. П. інж. Бандери зворушила присутних, наслідком чого бесідник свою промову мусів кілька разів переривати.

Йому відповів отаман др. Шухевич подякувавши за прегарне устроєння ювилейної академії зазначуючи, що таких сильних вражінь від 20 літ не переживав. Метою свята було згадати заістновання національного війська, але і ціллю того свята є рівнож не ридати а стати твердим як камінь, щоб вітер не похилив і дощ не розмочив.

В. Ю. Шкрумеляк, обговоривши вражіння, які викликали обі ті промови, сказав, що жертви, які впали на шляху визволення України, нам дуже дорогі і кому з жалю заблестіла слеза в очах на згадку про втрату товариша, то це свідчить, що любов до минулого має в нас місце, а хто вміє получити слези з відвагою, то цей найкращий жовнір.

Пропамятна таблиця, відслонена на Святі УСС. у Стрию.

За столом сиділо товариство до години 9-ої вечером згадуючи минуле та пригадуючи собі деякі

Спільна знимка стрийських громадян та б. УСС. на Святі УСС. в Стрию.

подробиці. При столі стрінулися товариші з Маківки, Ключа, Кобили, Золотої Липи, Стрипи та Лисоні. Багато віджило вражінь зі спільно пережитих днів. Товариська гутірка переплітана стрілецькими піснями була ведена при невичерпанім гуморі Усусуса Івана Чайки і других товаришів.

З жалем працалися гості, яким пора була вертати у Львів.

Участь у святі була нечувано велика і свято мало характер національний. Великі маси народа прийшли віддати честь памяти тих, що жертвували для свого своє серце і тіло. Бо кожний стрілець це неначе жрець на вівтарі батьківщини. Мимоволі нагадувалися слова, які поет вложив в уста умираючого стрільця:

„Я ранений у бою і вмираю за вас,
Не жаль, що так рано вмираю,
Вам привіт. Перед смертю бажаю в сей час
Лиш відродження Рідному Краю".

Ідея Українських Січових Стрільців витиснула на українському громадянстві велику пошану для наших борців.

На дні душі в кожного щеміла думка — молитва, щоби ще раз в життю побачити цю хвилину, яку перед 20 роками переживали ми в Стрию і кожний може несвідомо кликав з поетом:

„В досвітній тиші, в ясних перлах небес,
Що золотять вершини діброви,
Чую ясно ознаки грядучих чудес,
Най приходить день світлий, чудовий".

Нестор Махно та його анархія

Написав: *Ф. Мелешко.*

(Продовження).

В цей же день під вечер махнівці вирушили з Глодос на Липняжку 15 верст від Глодос, ще подальше від залізниць. Нам, по розпорядженню Махна подано тачанку (фаетон). Махнівець, який нас віз, був молодий, здоровий босий парубок. В розмові з ним зясувалось, що ця пара добрих коней та тачанка це — його „власність"... Придбав він їх собі по праву революційної „соціялізації". Раніш належало це добро новоукраїнському жидові, а він, оцей парубок, служив у того жида за візника та конюха. Возив пасажирів. В один день рішив, що ці коні та й тачанка мусять належати йому. Поїхав заробляти жидові гроші, але назад не повернувся. Знайшов собі махнівців і пристав до них. Поганяючи коні, він сам собі промовляв:

— І коли я вже оцих панів перевожу? Був у жида наймитом — возив панів. Зараз коні ніби вже й мої, а знову вози панів...

Я йому сказав, що ми зовсім не пани.

— Еге, не пани. Ви собі сидите ззаду, а я мушу сидіти на „козлах". Приїдемо в село. Ви собі підете спати, а я мушу роздобути коням паші і зночі їх доглядати. Роздобути б тільки кулемета, поставлю на тачанку, тоді нехай пани близько не підходять...

Так ми зі сумом та сміхом приїхали в Липняжку. Зупинились коло одного двору.

— Ану, вилазьте, господа, к чорту з моєї тачанки. По друге пошукайте собі другого дурня — я вас більше возити не буду!...

Моя дружина у відповідь на ті „ласкавости" дуже розсміялась...

— Дивись, ще й сміється, бісова душа, я гадав, що у батька Махна всі рівні, а воно й тут є пани. Вирізати б їх до ноги, а не возити...

Днів зотри ми від ранку до вечора висиджували у Махна. У нього ж нам подавались обіди, а він невпинно оповідав про свою чинність. Тепер вже підтверджував свої оповідання документами, якими у нього була набита тека. Він говорив, що ті документи, то єдине, що для нього має вартість. Він цю теку міг довіряти тільки одній своїй дружині, інакше ніколи не випускав її із рук. Навіть і в бої з нею їздив. Головне ж у нього був добре задокументований спір і врешті розрив з большевиками. Наводжу один із тих документів, який він нам тоді прочитав.

„Штабу 14 армії Ворошілову. Харьков Предреввоенсовету Троцкому. Москва Ленину, Калініну.

У звязку з наказом Військово-рев. Совета Республіки за ч. 1824 мною було послано в штаб 2-ї армії і Троцькому телеграму, в якій я прохав звільнити мене від займаної мною посади. Зараз по друге зголошуюсь з цим, при цім рахую моїм обовязком дати слідуюче пояснення моїй заяві. Не дивлячись на те, що я повстав і вів боротьбу виключно з білогвардейськими бандами Денікіна, проповідуючи народові лише любов до свободи, до самодіяльности, вся офіційна совітська преса ком. большевиків розповсюджувала про мене неправдиві відомості, недостойні революціонера. Мене називали і бандитом, і спільником Григорієва, і змовником проти совітської республіки в змислі установлення капіталістичного ладу. Так, в ч. 51 ґазети „В Путі", Троцький, в статті під назвою „Махновщина" ставить питання: „проти кого повстають махнівські повстанці?" і на протязі цілої своєї статті доводить, що Махнівщина це в дійсності фронт проти совітської влади і ні одного слова не говорить про фактичний білогвардейський фронт, сягаючий більше, як на сто верст, на якому більше шости місяців повстанці несуть жертви. В згаданому наказі ч. 1824 я оголошений змовником проти совітської республіки, орґанізатором бунтарства по взірцю Григоріївського.

Я рахую незідмінним, революцією завойованим правом робітників та селян самим улаштовувати

зїзди для обміркувань і рішень, як приватних, так і загальних своїх прав. А тому заборони таких зїздів центральною владою, оголошування їх незаконними (наказ ч. 1824), є прямо очевидним нарушенням прав трудящих. Я здаю собі справу з відношення до мене центральної державної влади. Я абсолютно переконаний в тому, що ця влада рахує все повстанство не відповідаюче зі своєю державною діяльністю. Поруч з цим, центральна влада рахує повстанство звязане зі мною і всю злість до повстанства переносить на мене. Прикладом цьому може послужити згадана стаття Троцького, в котрій він поруч відомої брехті, висловлює дуже багато ворожого у відношенні до мене.

Зазначене мною вороже становище, а останнім часом нападаюча поведінка центральної влади на повстанство зі загубною неухильністю до створення окремого внутрішнього фронту, по обидва боки якого будуть трудові маси, віруючі в революцію. Я рахую це величезною, ніколи непростимою карністю перед трудовим народом і рахую своїм обовязком зробити все можливе для недопущення цього злочину.

Найвірнішим способом недопустити до насуваючого з боку влади злочину, рахую ззільнення мене із займаного поста. Гадаю, що після цього центральна влада перестане підозрівати мене, а також все революційне повстанство в противосовітськім змовстві, а поважно, по революційному віднесеться до повстанства на Україні, яко до живого, активного масового явища, до якого до цього часу відносились двохлико, підозріло, торгуючись за кожний набій, або прямо саботуючи в постачанні та озброєнні, завдяки чому повстанство часто несло величезні страти в людях і в революційній (!) території, яке, однак, було б легко недопущене при іншому відношенню до нього центральної влади. Пропоную прийняти від мене звіти та агенди.

Ст. Гайгур, 9 червня 1919 р. Батько — Махно*).

До цього документу Махно ще подавав свої пояснення. Зявився він головно в наслідок згадуваного в цьому листі зїзду, який Махно скликав до Гуляй-Поля, а совітська влада його заборонила. Перечитував Махно ще низку різних документів та стрічки розмов з Троцьким по прямому дроті.

Врешті таки скінчився той короткий період, коли Махно за цілий час своєї чинности підлягав чужій волі — совітській владі. Як він говорив, у той час, коли ото він писав цей лист, під його командою на фронті проти Денікіна стояло 40 тисич повстанців. По розриві зі совітською владою, він випустив проклямацію-заклик до підлеглих йому частин, висвітлюючи свій розрив, та закликаючи охочих іти з ним. В наслідок того всі 40 тисяч знялися із фронту. Частина із того дійсно пішла за ним, більшість же розбрилась по домах, або блукали окремими відділами по Україні, займаючись грабунками та погромами, як наприклад банда Орлова, про якого буде сказано більше на своєму місці. Наслідок зняття махнівців із фронту був такий, що Денікін міг собі вільно й поспішно посуватись наперед. І коли б він тоді був трохи мудріший зі своєю ґенеральною елітою, то про совітську владу сьогодні були б давно забули. В махновому наведеному документі хоч і бракує доброї льоґічности, однак віщування його про створення внутрішнього фронту справдились. Найгірший той фронт зі всіх повстанців створив на роки той же Махно. Головне дошкуляв большевикам той „фронт" тим, що його ніколи не можна було зловити на однім місці...

Варто зазначити, що Махно був добрим оповідачем, далеко кращим, як промовцем на вічах. Три дні підряд ми від ранку до вечера його вислухували в Липняжці. Говорив він послідовно про все, що тільки коли видатнішого не вичинив. Не бракувало йому при всій його малій великости доброї памяти, що не зі всіми маняками буває. Так він підійшов до одного із останніх більшого свого вчинку — вбивства Григорїєва. Про це різні автори пишуть по різному. К. Герасименко: „стративши голову, Григоріїв знову попався в розставлені тенета. Махно влаштував в повітці віче, на котрому Лященко підступно вбив Григоріїва*)". Де це було і коли, цей брехо-романтик не вказує. Далеко ширше й зовсім інакше написав про це Аршінов: „27 липня 1919 року в селі Сентово Олександрівського повіту на Херсонщині з ініціятиви Махна скликано зїзд повстанців Катеринославщини, Херсонщини та Таврії. Згідно з програмою, робота зїзду позинна була намітити завдання всьому повстанству України відповідно до хвилини. Зїхалося багато селян (?) та повстанців, відділи Григоріїва та Махна, — разом 20.000 душ (?). Докладчиками були записані Григоріїв, Махно та низка інших прихильників того й другого руху. Першим виступив Григоріїв. Він закликав селян і повстанців віддати всі сили на вигнання большевиків із краю, не відкидаючи для того ніяких союзників. Григоріїв не мав нічого проти, аби сполучитись з Денікіном. Після Григоріїва виступив Чубенко та Махно. Семен Каретник, бувший помішник Махна, декількома пострілами із Кольта збив його з ніг, а Махно, який підбіг з зигуком: „Смерть отаманові" тут же застрілив його. Прибігли і члени штабу Григоріїва, кинулись останньому на поміч, але на місці були побиті гуртком Махнівців. Все це сталося в 2—3 хвилини"*) Мене дивує, що й цей опис вбивства Григоріїва, у великій мірі не відповідає тій дійсності, яку нам оповідав Махно по свіжій памяти, підтверджуючи й документами, особливо перечитаним нам протоколом, складеним Махном зараз же по вбивстві. Аршінов же мусів знати точну правду, хоч би вже тому, що коли писав свою „Історію Махновскаго Двіженія", був у переписному контакті з Махном. На те вказує, вміщений в тому творі (стор. 193—200) лист Махна, датований його переходом до

---

*) Переклад із російського. Взято із брошури Черномордкина „Махно і Махновщина".

*) „Історик і Современник" стор. 175. К. Герасименко „Махно".

*) „Історія Махновскаго Двіженія" стор. 133—134. П. Аршінов.

Румунії 28. VIII. 1921 року. Можна тільки догадуватися, що про те вбивство написав так Аршінов на бажання Махна, бо така редакція для його слави була вигідніша, як дійсна правда, котру я зараз подам, зі слів того ж Махна.

Між цими двома „отаманами", (які однаково відіграли сумну ролю в нашій державно-національній визвольній боротьбі), як казав Махно, дійсно велись довший час переговори про сполучення своїх сил. І Троцький був у праві, коли в тому підозрівав Махна. Большевики вже й тоді відзначались всезнайками. Дату 27 липня 1919 року треба рахувати правдивою, коли Махно зійшовся з Григоріївим в с. Лозовому, (а не Сентовому, як у Аршінова) Олександрівського повіту на Херсонщині. Про отой бундючний зїзд, про який розписався Аршінов, в Махновому оповіданні не було й згадки. Знаючи ж добре тодішню загальну ситуацію на Україні я тільки можу ствердити, що такого зїзду скликати було неможливо, хочби навіть і користались Махно та Григоріїв прихильністю селян та повстанців, а їм останнього дуже тоді бракувало. Яку користь передбачав для себе Григоріїв при сполуці з Махном, певно тепер ніхто не може сказати. Можна тільки сказати, що цей „отаман" зазжди був пяний, а тому й сам не завжди знав, що він робить та чого ще хоче окрім горілки...

Махно ж пішов на побачення з Григоріївим з добре випрацьованим пляном. Коли вони зійшлися в Лозовому, то Григоріїв мав далеко більші сили як Махно, котрі я ото описав, коли вони мандрували із Глодос на Хмельову. Григоріївці по своїй доброті рахували, що це прийшли свої товариші, ходили собі розхрістані по селі, а махнівці тримали камінюку за пазухою — були на поготові.

Почалось віче (мітінґ) і не в позітці, як у Герасименка, а в поміщицькому саду. По пляну, Махно й Чубенко, згадуваний мною Карпо, почали нападати на Григоріїва, що він зрадник революції, хоче зеднатись з Декініном. Як доказ, Махно подавав те, що він піймав двох старшин, яких Григоріїв посилав до Денікіна на переговори. Промови були так розраховані, щоб підірвати довіря й у самих григоріївців до свого отамана.

Коли виступив Григоріїв й почав палко говорити, тут була проведена друга й головна частина пляну: по махнівській змові Каретник почав стріляти у Григоріїва. Останній показався настільки сильним, що вихопив свій револьвер, вирвався з махнівського оточення, засів під деревом і почав відстрілюватись. Подолали його вісім всаджених в нього махнівських куль. І врешті була проведена третя — митова — частина Махнового пляну. По вулицях села пролетіла махнівська кіннота та тачанки з кулеметами з криком: „григоріївці, здавайтесь, бо інакше будемо стріляти та рубати, отамана вашого вже нема!" Григоріївці не чекали такого „подарунку" від гостей і не приготовлені до того, почали здаватись. Забито теж і начальника штабу Григоріїва, свідомого українського старшину Калюжного. Більше ніяких жертв цей Махнівський сатанинський плян не забрав.

Григоріїва потім поховано зі всіма військовими почестями, як зазначалось в махнівськім протоколі. Це зроблено тому, що він помер як дійсний лицар, до останнього відстрілюючись.

Григоріївців роззброєно, зведено до гурту. Махно виступив перед ними з промовою, зясував „завіщо" забито їхнього отамана. Він оголосив їм, що бажаючі можуть йти з ним і „боронити здобутки революції", а небажаючі можуть забрати свої приватні речі й розходитись по домах. Як казав Махно, небажаючих йти за ним показалось мало. Ото ж на рахунок Григоріїва, Махнові сили й зросли в ті розміри, які я описав раніш, коли я дививсь на них, як вони тягли із Хмельової назад у Глодоси.

Врешті Махно виговорився: розповів нам за три дні все, що хотів, знав, та памятав. Ми мусіли приступити до виконання своїх обовязків. Зайнятись культурною роботою серед махнівської банди. Я вже один раз писав, що така наша робота була так махнівцям потрібна, як сироті трастя. Їх цікавило пянство, жінки та рубанина винних і невинних. Про їх „любов" до жінок вкажу хоч би на те, що коли вони перебували в Глодосах, піймали напів божевільну доньку учителя Б. і з почину самого командіра махнівської кінноти Щуся, в кількости більше двацяти душ задовольняли цілу ніч свої звірячі інстинкти тілом тої нещасної дівчини.

В Липняжці я навмисно обходив хати, де були розташовані більші гурти махнівців і придивлявся, як вони проводять свій вільний час. Всюди бачив пянство, пожирання мяса із відібраної у Григоріїва худоби, гру в карти на гроші, а потім „прогульки": літання верхи на конях та на тачанках. Постійне нишпорення в околицях розташування, вишукування злобичей у недоруйнованих ще остаточно поміщицьких маєтках та домах, в подвірях куркулів та в жидівських крамницях, а то й у кооперативах, в аптиках, у шпиталях та у заможнішої інтелігенції, особливо у попів. Ні один із махнівців не відповідав тут ні за які найгірші вчинки. В цей саме час ці бандити боялись тільки одного: це попадатися пяним „батькові" Махнові на очі, бо без балачок застрілить.

(Докінчення буде).

Ще дещо про Вольфсберґ

На марґінесі статтей о. Йосифа Іванця: Вольфсберґ, найстарший концентраційний табор і т. д.*)

Написав: *Д-р В. Пастущин.*

О. Йосиф Іванець представив у своїх статтях короткий нарис історії табору у Вольфсберґу вірно й, можна сказати, „sine ira et studio".

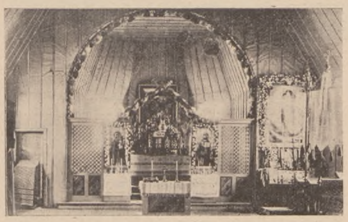
Моїм обовязком є доповнити ці статті деякими своїми замітками, які я, працюючи в тім таборі від 10. X. 1914 до 10. X. 1917 р., мав нагоду заобсервувати.

Краєве правительство в Каринтії приміщувало перших наших виселенців у перших місяцях війни 1914 року в приватних мешканнях у Вольфсберґу, Ст. Андре, Тірн і т. д., та давало їм грошеву державну підмогу на життя (Фліхтлінґсунтерштіцунг).

В короткому часі забракло таких приватних мешкань для наших виселенців, бо приїздили нові транспорти виселенців і справа будови табору стала пекучою; правительство думало, що війна скоро скінчиться і що наші люди вернуть вже на зиму до вітчини, тому будувало з початку цілком примітивні бараки (Нотбаракен), однокімнатної системи, з одним тільки вікном, без підлоги й без усякого насипу, щоби люди не спали під голим небом. В одній такій кімнаті спало стільки людей, кілько могло зміститися. В таких примітивних бараках можна було ще сяк-так мешкати в перших погідних і теплих місяцях світової війни 1914 року. Коли-ж зима зачала зближатися, а війна не хотіла кінчитися, переконалося правительство, що виселенці в таких примітивних бараках зимувати не можуть. Тоді в прискоренім темпі зачалася будова нових, більше ґіґієнічних бараків, таких, як описує о. Й. Іванець, а примітивні бараки усунено з площі табору.

Але й ті нові бараки мали свої деякі хиби, а головною хибою було те, що не було під ними ніякого насипу, так що підчас слоти вохкість, а зимою зимно, дошкулювали нашим людям, головно старцям і дітям, а то тим більше, що дві залізні печі, приміщені на кінцях бараку при дверях не могли ніколи в достаточний спосіб огріти цілого бараку. Додати також треба, що ціла площа (сама долина Ляванту), на котрій стояв табор, виглядала в часі одноденного дощу неначе мочар, так що трудно було дістатися з одного бараку до другого й треба було деякі місця підсипати шутром, треба було сипати дороги й стежки, а це все мусіли робити наші люди після правильника даром.

Коли вибудовано більшу тоді зачали — як тільки скількість нових бараків, на це позволяли санітарні відносини — перетранспортовувати виселенців частями до табору з Тірн, а відтак з Ст. Андре й міста Вольфсберґу так, що під кінець листопада 1934 року не було вже нікого з наших людей у Тірн. а в Ст. Андре і Вольфсберґу залишилася тільки інтеліґенція, котра дальше мешкала приватно й одержувала від уряду державну підмогу.

Внутро таборної церкви в Вольфсберґу.

Нові бараки були будовані ґрупами, а ґрупи були від себе досить віддалені; звичайно приміщувано людей в одній ґрупі з одного повіту, а в однім бараку з тої самої місцевості й можна сказати, що в таких ґрупах був найліпший порядок. В інших ґрупах приміщувано відірвані родини з ріжних місцевостей. Найгірше було з сезоновими робітниками: тих ділено на мужеські й жіночі бараки. Командант бараку, звичайно старший поважніший чоловік, мусів відповідати в таких мужеських і жі-

*) Гляди чч. 10, 11, 12 Л. Ч. К. 1934.

Заряд табору в Вольфсберґу перед ліквідацією разом з іншими службовиками. Сидять від правої до лівої: П. Августина Кабарівська, Д-р Берґгоф (лікар), Ярослав Чіпчар, Дир. Волод. Кабарівський, Староста барон Отт, о. пралат Евген Гузар, Д-р Андерман (лікар), Т. Косанівський (нач. почти в таборі), П. Федевичева,

ночих бараках також за певного роду моральний нагляд над своїми людьми.

В грудні 1914 року були всі бараки викінчені, а було їх 62. Тоді відїхав до Кляґенфурту інж. Ертль, який кермував будовою табору. На місці Ертля залишився будівничий адюнкт Перятель, котрий мав консервацію бараків аж до ліквідації табору.

З початку освічувано бараки нафтовими ліхтарнями (2 на один барак) та відтак для більшої безпеки перед огнем впроваджено електричне світло з електрівні в копальні вугля в Ст. Стефан; на один барак припадало 4 електричні лямпи, кожда в силі 25 свічок.

В часі викінчування будови бараків транспорти приходили дальше з ріжних сторін; коли вже не було місця в таборі для нових транспортів, повідомило староство в Вольфсберґу міністерство у Відні, щоби дальше людей покищо не присилало.

На саме Різдво Христове 1915 року (7 січня) виносило загальне число всіх виселенців приміщених в вольфсберґськім таборі 7.365 душ; згідно з евіденційними книгами, які я провадив і був особисто відповідальний за їх точність перед старостою, наведене мною число уважалося за „максімум" мешканців, бо більше мешканців рівночасно вольфсберґський табор в 62 бараках помістити не міг. Правда, що приїзд нових виселенців до табору не був ще з наведеною в горі датою закінчений, але тому, що більші транспорти виїзджали з табору (о чім мова нижче), фреквенція виселенців мусіла бути по тій даті слабша. Були це люди майже з усіх східно-галицьких повітів, частинно з Буковини; були також польські сезонові робітники, родом з Королівства Польського і ріжних російських ґуберній, які приїзджали до табору разом з нашими сезоновими робітниками з Німеччини.

Під національним оглядом статистика числа 7.365 душ представлялася так: 7.200 українців, 150 поляків і 15 жидів; під оглядом релігійної приналежності: 6900 гр.-католиків, 300 православних (Буковинці), 150 римо-католиків, 15 жидів. Жиди найскорше виїхали з табору до інших, жидівських, таборів в монархії або на приватні мешкання, бо заряд бараків старався їх і так якнайскорше позбутися, хотяйби із цеї причини, що вони жадали для себе кошерного харчу, а харчу, який давано нашим людям, не хотіли принимати, хіба в сирій формі, який відтак самі собі на свій лад приварювали. Правительство хотіло також позбутися якнайскорше поляків з Королівства Польського з цієї причини, що вони не були австрійськими горожанами, та вислати їх до дому не могло, бо тоді не можна було ще вертати до Королівства, так як і до Галичини. Аж в червні 1916 року виїхали вони частями до Королівства за посередництвом еспанського консуляту у Відні. Від того часу табор вольфсберґський, з виїмком деяких урядовців і лікарів, був чисто український. Виглядав він неначе український остров серед великого німецького моря, коли через це море будемо розуміти автохтонних німецьких мешканців.

Тут на малій поверхні табору можна було слідити в порівнуючий спосіб: народні звичаї, народню вдачу й ношу, діялектичні ріжниці, спосіб думання, релігійні, національні й естетичні почування, одним словом цілу культуру наших бойків, гуцулів,подоляків, буковинців і т. д. головно в церкві, школі й читальні. Глибокі й дуже ніжні рефлексії з такого порівнання мусів відносити кожний, хто глубше потрафив заглянути в душу наших виселенців, а діялося це головно в великі наші церковні свята (Різдво Христове, Воскресення Христове). Хоча правительство в такі свята старалося поправити і харчі і убрання кожнього, то загал виселенців в такі свята — що так скажу — забував хвилево, що жиє в таборі, а переносився в своїх думках ген далеко до своєї вітчини, до своїх родинних стріх, де такі свята обходив давніше на своїй рідній землі, серед гомону церковних дзвонів і серед свойого найближчого окружения. І здавалося, що навіть прекрасна природа долини Ляванту не мала ніякого впливу, бо нарід в такі дні жив радше споминами, чим дійсністю. Нарід робив це так, неначе гомерицький Одисей, котрий довго з волі богів не міг вернути до своєї вітчини, а хотяй незле поводилося йому на острові у Каліпсо, то він хвилями забував про це все, виривався від своєї покровительки Каліпсо і біг на беріг моря, щоби побачити хотяй дим з димарів своєї батьківщини.

Аж тут може не один переконався, яке могуче це слово батьківщина, який глубокій зміст криється в тузі за батьківщиною. І навіть звичайна людина, відтята від своєї батьківщини, пізнала тут її значіння, хотіла її глубше пізнати і більше любити. І може не буде пересади, як скажу, що головно з тих мотивів нарід горнувся тут радо до своєї церкви, школи, читальні, ріжних гуртків і до громадської праці взагалі. Додатньою стороною таборового життя для наших виселенців було і те, що стрічалися тут люди з собою з ріжних сіл і повітів нижчої і вижчої культури: вища культура — як звичайно — потягала за собою культуру нижчу, а це все мало безсумнівний вплив на світогляд і дальшу працю наших людей по повороті до батьківщини.

Загальне число виселенців зачало від весни 1915 року падати, хотяй ще до липня згаданого року приїзджали до табору менші і більші партії наших людей з Талєрґофу, котрих переслухано як цілком безпідставно арештованих. Деякі з Талєрґофців мали на своїх леґітимаціях, які прийшли до табору дорогою урядовою, замітки: „ферн фон Операціонсґебіте цу гальтен". Коли такі Талєрґофці могли вертати до дому, староство в Вольфсберґу зверталося з запитом до даного староства в Галичині, чи такі люде можуть вернути до дому. Звичайно з Галичини приходила позитивна відповідь і такі люде вертали до дому подібно як і інші виселенці.

На весну 1915 року виїхало з табору на сезонові роботи 3.400 людей до ріжних країв монархії і Німеччини. Заступником інтересів сезонових робітників як муж довіря Укр. Запомогового Комітету у Відні був Володимир Лисий, укінчений правник, теперішний адвокат у Тернополі. Богато виселенців нарокувало до війська, богато також в наслідок ріжних епідемій вимерло, богато також почавши від 12 липня 1915 року зачало вертати до Галичини і Буковини так, що стан виселенців упав в листопаді 1915 року на 2500 душ. Опорожнені по виселенцях бараки замінювано на ріжні маґазини, вар-

стати та інституції: барак 2 і 3 получено разом і створено з них захист для сиріт (Кіндергайм), опікункою захисту була п. Юлія Босяківна; барак 27 відступлено на читальню, 33 на швальню, 35 на столярський варстат. барак 12 получено з 16 і отворено лазню.

В грудні 1915 року вернуло до табору біля 1.000 душ сезонових робітників і біля 2.000 ново евакованих виселенців з Галичини; були це люде з підгаєцького, бережанського і тернопільського повіту. В наслідох цих транспортів піднеслося загальне число виселенців в таборі на 5.500 душ.

Почавши від січня 1916 року аж до кінця табору, це є до 10 жовтня 1917 року не приїзджали вже ніякі транспорти до Вольфсберґу з виїмком малих відірваних партій, які приїзджали тут з Ґмінду або Хоцня , щоби получитися зі своїми кревняками. Навпаки на весну виїзджали люде знову на сезонові роботи (1200 душ) а ще більше вернуло до дому так, що в грудні 1916 року загальне число виселенців виносило 2400 душ.

Згадати треба, що в році 1916 мали місце в таборі також дві сумні події, а саме: повінь 9/10 вересня; через два дні 9 і 10 вересня падав дощ майже без перестанку а наслідком цього виступив Лявант з берегів і заляв в ночі 9/10 вересня майже цілу площу, на котрій стояв табор. Це була страшна хвилина а то тим більше, що було це в ночі, люде ратувалися як могли, вода сягала по пояс, а в деяких місцях по шию. З помічю людям прийшло військо і ціла адміністрація табору, а що не було жертв в людях, то це треба приписати тільки тій обставині, що люди обсервували вже від вечора цеї ночі, що стан води в ріці підноситься і що цеї ночі не лягали спати. Одначе богато річей виселенців тоді знищилося, а богато забрала вода зі собою. Повінь знищила тоді барак 44 і 47 а богато інших ушкодила.

Сумним, але правдивим в історії табору був також день 5. листопада 1916 року. Люди невдоволені з одної сторони з харчів, які тоді з дня на день погіршалися і щодо якості і щодо скількості, а з другої сторони і з того, що до їх повітів не можна було вертатися, зібралися вечором у великій товпі перед зарядом бараків, щоби ріжними окликами задемонструвати своє невдоволення перед адміністрацією табору і перед місцевим Українським Запомоговим Комітетом. Негайно вмішалося в цю справу військо і розігнало демонстрантів, які вертаючися до своїх бараків повибивали вікна в деяких бараках. Місцева жандармерія арештувала відтак підозрілих. Слідство тягнулося довший час, вкінці всі арештовані вийшли на волю. Цю подію треба взяти на карб якогось хвилевого поденервовання, яке використали якісь не покликані і не відповідальні чинники, а яким на такій події залежало. Так поясняли це пізніше самі виселенці.

З адміністрації табору ніхто не був вдоволений: староство не могло безпосередно адмініструвати табором вже хочби тому, що його німецькі урядники не надавалися до адміністрації табору, бо не знали української мови. Сам староста барон Отт купив собі навіть німецько-український підручник і зачав вчитися української мови, я йому навіть на його просьбу в тій науці помогав, але він відтак

Перед шпиталем: Перший санітарний персонал в Вольфсберґу. В середині: Д-р Евген Озаркевич, по його правій стороні д-р Істеревич, по лівій стороні д-р Розмарін і медик Скоморівський і шпитальні сестри.

з браку вільного часу перестав учитися, а то тим більше, що українська мова видавалася йому дуже тяжкою. Зате староство мусіло принимати таких урядовців, яких йому висилало тут Міністерство. Посли наші головно Лев Левицький і проф. Д-р Олександер Колесса також не були вдоволені і старалися своїми впливами змінити деякі потягнення австрійського уряду в таборовій адміністрації. Це не була легка справа і тому не можна було зробити всього на початку. Крім згаданих о. Й. Іванцем адміністраційних урядовців (гляди Л. Ч. К. ч. 10, 1934 стор. 18) в адміністрації табору працювали також українці, переважно тодішні академики в характері членів заряду, пізніше управителів груп (Фервальтунгсмітґлідер, Группенляйтер), а саме: Роман Морозевич, Роман Жуковський, Юрко Жуковський, Василь Пастущин, Василь Грицишин, Іван Скибінський і богато інших, котрих імен вже не памятаю. Додати також треба, що українські урядовці працювали поза своїми обовязками службовими в громадянських організаціях.

Так представлявся перший заряд бараків. Та цей заряд змінявся в звязку з тодішними світовими подіями і у звязку з впливами віденського запомогового комітету: по виїзді Кайдана управителем

Хор таборової читальні. Сидять від правої до лівої: Роман Жуківський, Ірена Кабарівська (в першім ряді); Роман Морозевич, Марія Скибінська, Тадей Косанівський, Любка Гузарівна, Володимир Кабарівський, Скоморівський (в другім ряді).

табору був Адам Океико. В січні 1916 року приїхав до табору Ярослав Чіпчар, практикант концептовий і Володимир Климишин, укінчений правник. Тоді староство заіменувало Чіпчара управителем табору, а Адама Океика перенесло до краєвого маґазину з одягами (Ляндесдепот) у Вольфсберґу, де він працював разом з Стефаном Корженьовським. Йосиф Соколовський працював тоді головно в маґазині з одягами в таборі, Климишин провадив реґістратуру, Василь Пастущин евіденцію і заступав Чіпчара.

Змін персональних в адміністрації табору вже більше не було. Судівництво в таборі належало до повітового суду в Вольфсберґу. Суд вольфсберґський від часу до часу і в міру потреби висилав до табору делеґацію, зложену з одного судді (Продник) і прокуратора, які в табор. канцелярії переслухували сторони і оголошували вимір справедливости. Були це переважно справи дрібничкові.

Під кінець історії вольфсберґського табору змінилися і громадянські відносини на ліпше, хоч тепер тяжче було працювати, бо і голод зачав до табору заглядати. Місцевий запомоговий комітет, котрого головою був о. прелат Евген Гузар, мав безперечно великий вплив на виселенців; до цього комітету належали також як члени директор Володимир Кабарівський, Д-р Левіцький, о. Волянський і інші. Праця і згода в комітеті вплинула також спасенно і на таборову інтеліґенцію взагалі. Одначе цеї згоди не можна було використати в цей спосіб, щоби громадянську працю поставити на вищий щабель, бо це вже були цілком інші часи: жилося — як люди говорили — з дня на день, бо в кожній хвилі грозила ліквідація табору: і так в наслідок повороту до краю забракло богато людей охочих до праці а ті, що лишилися, були переважно старці і сироти. Крім цього замовлені через староство харчі, не приходили правильно до табору, а траплялися нераз і такі випадки, що замовлені харчі для табору забирало по дорозі військо без ніякої женади на італійський фронт. Староство було нераз примушене в наслідок таких відносин реквірувати харчі для табору у свому повіті та тим зразило собі місцеву людність до себе і до виселенців. Та сама місцева німецька людність, котра в початках табору так симпатизувала з нашими виселенцями вже хоча б з цього огляду, що могла дорого продавати свої товари в таборі, зачала тепер ворожо відноситися до наших виселенців, а від староства жадати ліквідації табору.

І дійсно серед таких відносин зачалися довгі дебати в старостві у Вольфсберґу, в краєвім правительстві у Кляґенфурті, в міністерстві і в укр. запомоговім комітеті у Відні, куди і коли табор перенести. Рівночасно з тими переговорами адміністрація приготовляла все потрібне до ліквідації табору. Вкінці рішено у Відні, що виселенці з цілим своїм інвентарем мають перенестися до табору в Святобожицях, повіт Ґая (Кийов) на Моравії.

Великий транспорт 1200 душ виїхав в тім напрямі 10 жовтня 1917 року. Провідником транспорту був о. прелат Евген Гузар, а помагав йому В. Пастущин. Деякі наші урядовці виїхали рівночасно до Ґминду, деякі до Гредінґ, деякі до краю. З тим транспортом скінчилася історія табору в Вольфсберґу.

В обличчі смерти

Написав: *Микола Матіїв-Мельник.*

(Докінчення).

Вкінці прийшов час, що мене покликали на переслухання, до суду. Скільки разів бачу, як під крісом ведуть вояка до суду, нагадую собі, як я парадував під баґнетами двох стійкових від Паулюсґорґассе ч. 15, на Берґманґассе ч. 13. Може яких тринадцять разів відбував я ті милі проходи.

Мій суддя (оберавдітор) д-р Дотторі був італієць і, мабуть, не мав на мене такого великого патріотичного гніву, бо Італія в тім часі орієнтувалась уже на Антанту... Уявляю собі, де був би я тепер, якби так мою справу провадив був який небудь авдітор д-р Гешелес або Мелькопф, або — в крайному разі — шваб чи мадяр... Нехай цьому д-рові Дотторі легенько ікнеться, бо лише добра йому бажаю. Не знаю, котрий уже раз я був у суді, як суддя заявив мені, що я вже переслуханий і скоро вже прийде рішення, що зі мною станеться.

Я сидів, звичайно, десь у куті й мені було так нестерпно важко, що я нераз думав устати, розбігтись і впороти головою до грани окованої залізом печі й покінчити. Я не міг ніяк погодитися з тим ідіотичним москвофільством. Але при всім тім одно було певне, що зближається той день, який мені принесе гріб — всеодно, чи в землі, чи в тюрмі. Бо нині воно може й смішним видаватися, але тоді... Це-ж було славного 1915 року, коли вішали й ще фотоґрафувались і записували на віки славу ц. к. австро-мадярської збруї, мундиру й лицарства... І я знав добре, що мене жде.

Та мав я ще милу пригоду. Одного вечора прибули в нашу келію свіжі. Це були полонені з російської армії. Дали їм окремий кут і вони роздомарились. Зараз почулися матюки та скоро я довідався, за що їх сюди впакували. Вони втікали додому та подорозі вкрали хліб. Діло не таке важне, а важне те, що другого вечора, як реготався матрос Бардаков, я почув з темного кута українську пісню: „Вже більше літ двісті...". Не знаю, коли я опинився в цьому куті, коло „московських" рудих шинель і щиро стискав руку козака з Полтавщини, Василя Стеценка. Це був прекрасний расовий тип українця та при цьому був він дуже очитаний і розумний. І ми заговорились про це й про те, а вкінці спинилися на політиці.

— Будемо визволяти нашу Україну з московських лабет! — кричав він голосно. Я бачив, як горіли його очі, як набирало крови його лице... Але-ж говорити з „москалями" було небезпечно, та я найшов спосіб. На другий день добув я картону за свій хліб, вирізав карти, помалював їх, як умів і ні-

би граємо в карти, а властиво — я іспитую розум і душу Стеценка. Яке було моє здивування, коли він став деклямувати чудовим акцентом Шевченкового „Іржавця". І ще нині гомонять у душі вигологшувані з притиском останні стрічки поеми:

„Вернулися Запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовий
Образ Пресвятої,
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Оттам вона й досі плаче
Та за козаками".

Так читав Шевченка простий народ, що вчився напамять!

Якась романтика огорнула мою душу. Мені здавалося, що вже бачу ті степи й ту волю, про яку співав Шевченко, я забував, що я в тюрмі. Мені полекшало.

В цій самій келії були два „камрати" з Галичини — Костюк із Сокальщини і Максимюк зі Станиславівщини. Вони щодень ходили до профоса з тайними доносами на мене, що я „балакаю" з отсими „москалями". Це тяглося цілих два тижні, поки вкінці не прийшло в тюремній канцелярії до конфронтації, при якій я плюнув Костюкові в вічі, але мені опісля перепало добре на горіхи. Скоро про це гомоніла ціла келія, але я й досі не можу забути тієї огидної подлоти моїх краянів. Я нагадував собі з великої поеми Федьковича „Дезертир" зраду спідленого „краяна", того галицького панщизняка з вічно сверблячим і висолопленим, як у собаки, язиком...

Коли я вернувся з конфронтації, Стеценка вже не було в моїй келії, його забрали звідсіль і я вже більше його ніколи не бачив. І знову поплили чорні години нудні й безутішні — я був під гострим дозором „щурів". Все остогидло до загибелі: і ті вусаті, грубі профоси, що вічно „моралізували" і брязкіт Коропатових ключів і всі „райбергешіхти" і ті ординарно подлі лоби моїх двох галицьких краянів, премудрих, що не переставали мене далі шпіцлювати й доносити на мене за подвійну порцію хліба й юшки.

Та прийшов укінці той день, коли мене покликали до суду на останню балачку. (Це було в понеділок місяця січня 1916. р. коли на вулицях Грацу голосно сповіщали про здобуття Білгороду). Я знову чвалав під подвійною ескортою вулицями Грацу.

Мій авдітор д-р Дотторі заявив мені, що слідство покінчене, що всі чотири евреї свої доноси при допиті широко умотивували й зложені зізнання заприсягли. І зазначив досадно, що я властиво на свою оборону не маю з даного моменту ані одного свідка, який міг би облекшити моє положення. Вківці підчеркнув, що моя справа стоїть цілком зле: „Wenn Sie keine Kugel kriegen, da kriegen Sie bestimt sieben Jahre schweren Kerker in Arad" — отсе були його автентичні слова. А далі сказав, що всі мною подані свідки також переслухані, на обставину, що я ніколи москвофілом не був, але на те все, що фактично мало статися у Кроттендорфі, я не маю корисного свідка — а противно, тяжкі обвинувачення чотирох жидів, яких перед зізнаннями заприсягли.

Вправді вніс був у парляменті посол д-р К. Трильовський інтерпеляцію, але він кудись виїхав і за ним ще телеграфують. Але з цього ледви що путнього вийде, бо справа й так задовго тягнеться — а то є військовий суд і ще на території зі станом облоги.

— Так, мій пане, це є невеселі речі, але що я вам пораджу...

Він витягнув з полиці папери й я між іншими прочитав... про мою зраду Австрії, цісаря й армії, про прилучення Галичини до Росії, що, мовляв, я славно й явно це їм мав у вічі многократно повторювати. Аж тепер я зрозумів, який я був небезпечний для старої мамуні Австрії і мені в памяті забренів злорадно гексаметр: Bella gerant alii, tu felix Austria — nube — Підсподом іржався на папері хвостастий, простацький підпис австрійського патріота з Пістиня, Сімона Бергмана й його правовірної пейсатої кумпанії.

Розмова була скінчена. Цокнули запятки вояків, брязнули кріси і впало слово: марш! І знову гаркнула велика залізна брама тюрми й знову я побачив келію і злорадний усміх деяких горлорізів.

— Ну, що, „брідерхен", будеш висіти, чи зроблять із тебе сито, кажи!

— Та він дістане „штандрехт" і будемо мати знову свіжу параду коло дубових дощок.

Я ходив довго по келії і бачив, як переморгувалися мої краяни, підсміхаючись, і я ніяк не міг зрозуміти вертепів панщизняної клятої душі...

Прийшла до мене моя спасителька ніч — я заснув і перейшов у другий світ соняшних піль зелених, вітрових шумів, далеко, далеко, у світ безжури... Солодко спав я тоді й боявся світанку, я хотів, щоби та ніч уже навіки прилягла до землі, щоби я вже ніколи не збудився...

Час проходив скоро й я чув, що кожної хвилі, кожної години щось до мене зближається, простягає слизькі, скостенілі пальці й дотикається мойого лиця. Кожний скрегіт ключа в дверях келії гатив у моє серце сокирою й стинав у хребті пружини життя. Я тільки ждав її, моєї порадниці єдиної — чорної, безокої ночі...

***

Була субота. Така одна субота — в тюрмі. Тут я знову вертаюся до початку цієї „повісти". Назвіть це, як хочете, а може тільки звичайним припадком... бо фактично стався такий припадок. Коли йшла забава з мокрим рушником і цеглою й одні стогнали, а другі реготались, приліз до мене на сінник, на якому я лежав, той поручник, чи капітан Гонсьоровський і придавленим сичачим голосом запитався мене, що мені снилося попередньої ночі... Календар відгадує погоду, а в тюрмі таким фактором є сон. Там сон має своє окреме значіння. І він звичайно не такий, як поза арештом. Там, звичайно, сняться коні, поїзд або таке інше, що для тюремної „пророчні" є добрим і надійним матеріялом.

— Кажи, що тобі останньої ночі снилося? — він ухопив мене за руку твердими й ціпкими, як кліщі, пальцями. (Тут усі були на „ти").

— Що мені снилося?... Що мені снилося?... — Я став собі пригадувати. — Ага, ніби мій добрий товариш Докторюк, ще зі шкільної лавки, приніс бритву, зеркало й біле, як сніг, білля — я підго-

лився, вмився і чистеньке білля так запашно обгорнуло моє тіло...

— Ну, пожди!... Тепер я тобі скажу, що ти будеш цього тижня на волі! — Він ще припечатав правду „словом чести"!... Цей припадок якось дивно розворушив приспаний неспокій душі. Я вже не міг заснути. Я прямо став вірити, що станеться чудо. Але як, де, відки — це вже діло друге.

Мої думки пішли колесом і стали крутитися безладом, без початку й кінця. Раптом я нагадав собі лист... Звичайний лист із віденською почтовою стампілею. Лист від незабутньої Тереси Баєр...

Коротко — це було так. Може на півтора тижня перед моїм арештом я написав був до пані Тереси Баєр лист, у якому згадував прожиті гарні хвилі в її домі тай ще писав про те, що скоро піду до старшинської школи, а потім на фронт. Кого не манило скінчити старшинську школу й дістати довгу блискучу шаблю й бути „штрамаком"? За тиждень я дістав від пані Тереси письмо, в якому вона згадувала про свою рідню, про себе та хвалила мене за бадьорий вояцький настрій. Її тішило те, що я не забув про давніх своїх друзів та мило згадую минуле. Я зрозумів, що цей лист міг би бути останньою дошкою рятунку... Але-ж де той лист?... Де я його подів?... Чи сховав його в ту шкуратяну ташку, яку мені забрали при ревізії моїх кишень, чи просто я його кудись викинув, як то діється часто з усякими листами. (Я мав звичку ховати письма). Тяжко було мені діждатися світанку й кінця ранішніх порядків у тюрмі. Перша думка була: попросити у профоса, щоби позволив переглянути ташку, але скоро прийшла друга, краща. Я зголосився до профоса з просьбою, відставити мене ще раз перед авдітора.

— Го, го, небоже, це вже муштарда по обіді. Ти, синку, вже не вимотаєшся. Але видно тебе вже за ковніром скобоче.

І він потягнув себе пальцем сюди й туди попід горло. Але хоч скільки він мене переконував, я таки добився свого.

З яким тремтінням ждав я тієї ташки, поки дижурний приніс її з магазину — вгадає той, хто мав коли небудь подібну пригоду. Я впрів від усяких думок. Та ось минає десята хвилина й перед авдітором на столі лежить моя скіряна тащина, покрита плісня вкою, така — як сирота. Я вхопив її зі стола й став витрясати все її нутро — і з одної перегородки випав лист, писаний рукою незабутньої Тереси Баєр.

Авдітор д-р Дотторі й протоколянт, Шмідт, читали в голос кілька разів таке речення:

„Ich freue mich sehr, dass Sie sich als Vaterlandsverteidiger so glücklich fühlen, möge Gott geben, dass Sie recht viele Siege mitmachen können zum Ruhme und Grösse unseres Vaterlandes."

— Ich freue mich auch sehr! — сказав усміхнений д-р Дотторі — і маю надію, що пані Тереса Баєр буде скоро переслухана. Він підчеркнув синім і червоним олівцем це речення й цілий лист долучив до моїх актів.

— Все-ж таки не робіть собі багато надій! — сказав він мені на потіху, але за дошку рятунку вам цей лист може бути, як будете мати щастя. Одначе й тут не маєте нічого певного!

Але я чув, що леди проломані. Я знав, що д-р Дотторі був мені прихильний. Пригадую собі цілих тринадцять переслухань, з яких вичув він увесь дотеп жидівського наклепу. Цілими годинами тяглися ті протоколи й він казав собі все оповісти: моє життя від найпершої молодости, як виглядають мої рідні сторони, ким є мої батьки, історію України в її найважніших змаганнях до самостійности й ґенезу москвофільського руху в Галичині та чому наших людей вішають так масово... І признаюся, що все слухав з глибокою застановою, а писар Шмідт записав цілі стирти паперу, поки я вкінці не поклав свойого підпису під протоколом. Д-р Дотторі — це була гарна людина, але хто знає, де був би я, якби не припадок із капітаном Ґонсьоровським, що, як дельфійська Пітія, одурманений сопухом тюрми, почав з усяких знаків віщувати: „Ібіс — редібіс"... Я ще не бачив людини так тяжко знищеної тюрмою на душі й на тілі... Не знаю, що з ним сталося, але при пращанні я йому щиро стиснув холодну, кощаву руку.

Той припадок нагадав мені якимось чудним дивом лист... і все раптом змінилося, як під дотиком чарівної палички. Поки що, півтора тижня горів я в келії від непевности. Мені було раз холодно, раз гарячо від зневіри й сподівання кращого, що мінялися, як березнева погода...

Одного дня заскреготав у дверях ключ і я почув своє ймення, а за ним: „Цум Геріхт!"...

Я вийшов на подвіря й почув слова профоса:

— Один стійковий із крісом, сюди!

Мені вже стало лекше, якби камінь упав з грудей. Досі провадило мене аж двох на гостро, а перший раз я був скований.

Довго ждав я на коридорі, під числом. Вкінці мене покликали.

— Ви вільні! — закликав весело авдітор Дотторі, — пані Баєр є високодостовірною особою... Ви маєте щастя... Ґратулюю! Тепер підете в старшинську школу й ви ще зробите карієру...

Я зареготався, бо те слово „карієра" в тім моменті замінилося в пику клаповухого гандляра Сімона Берґмана й запал для Фатерлянд-у погас у моїм серці.

Авдітор подав мені руку й казав здоймити стійковому з кріса баґнет і я вийшов упоровінь зі стійковим — як вільний чоловік.

Моя келія ахнула з дива. Я роздаровував братії всі свої тюремні запаси й плюнув у вічі одному краянові, що прийшов пращатися зі мною.

Моя маршрута йшла до запасного коша 55 п. п. в Більську, на Шлеську.

Та не забуду тієї хвилі, коли в дорозі з тюрми на грацький залізничий дворець зглядалися на мене прохожі. Бо я був на лиці зарослий і блідий, як смерть. Мій мундір був у паровому кітлі сім раз відвушивлюваний. В шапці спражився від пари дашок і відлетів, все було пережвякане й висмоктане, якби його з гробу добув. Я не знав, куди мені дінутись зі стиду, так мене виелеґантували будні в ц. к. штокгавзі.

Але темна нетеч розпливалася, я відітхнув широко й повитав студене лютневе сонце, що блиснуло зза хмар.

Поїзд дуднів, як стоголовий мітичний звір і ніс мене через Семерінґ, на Відень. Я не вступався від вікна. Природа розгортала передімною білі снігові

простори. Мені хотілося кричати від радощів, бо все сміялося ласкою: небо, сонце і навіть люди...

⁂

Я застукав до дверей під числом 40 Фльоріянської вулиці. Хоч як соромно було за зовнішний мій вигляд, але я не міг у Відні обминути дім пані Тереси Баєр. Я ввійшов до нашої ще недавної кватири. Тут усе ще було по старому. В куті стояла шафа з моїми книжками й паперами і на стіні одна знайома світлина, що ждала мойого повороту, і бронзово блискучий фортепян...

— Es ist hier alles beim Alten, aber Sie, aber Sie... um Gottes willen... Unglaublich, unglaublich — лепетала старенька Тереса Баєр і я по синівськи цілував її руки.

Давно це вже було, та чи жиє ще ця старушка з вічно молодою душею, чи вже спочила біля свойого Йозефа на центральному кладовищі Відня — не знаю.

Мої листи до неї не верталися, але від довгих літ уже не дістаю ніякої вістки...

Тільки у памяті лишився той лист, що врятував мене в тяжкій годині й лишився в душі моїй прекрасний материнський образ незабутньої Тереси Баєр...

Сімона Бергмана шукав я, як іглу в поросі й не найшов, але може дозволить Бог його найти, як він ще живий. Тоді згадаємо минуле й я ще йому прочитаю свої „карби".

Львів, 1934.

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР

І. Ш.

Обурення українського війська з приводу розстрілу козаків. Постанови ухвалені Радою Всеукраїнської Юнкерської Спілки. „Гром. Думка". Бецляр 1917. 4°, ч. 66, ст. 2.

Протести проти розстрілу Богданівців.

Обходження з інтернованими в таборах в Берестю Литовськім. „Укр. Прапор". Відень 1919, ч. 9—10.

О. В. Рецензія на: Юрко Тютюник — Зимовий похід 1919—1920 рр. Ч. 1. „Літ. Наук. Вістник" Львів 8°, 1923, кн. 4, ст. 377—379.

Огидна леґенда. „Діло". Львів 1926, ч. 118.

В справі Гол. От. С. Петлюри.

Огляд воєнних подій на Україні за минулий місяць. „Укр. Прапор". Відень 1919, ч. 11—12.

Офіц. звідомлення Н. К. У. В. з 1, 5, 6, 9, 11, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 і 25 серпня 1919 р.

Оголошення. „Син України": Варшава. 1920. 4°, ч. 6, ст. 7; ч. 7, ст. 8.

Запросини на службу в автомобільні і радіо-технічні відділи.

Оголошення Українського Ґенерального Штабу. „Укр. Думка". Львів 1930, ч. 18; „Син України": Варшава, 1920. 4°, ч. 11, ст. 6.

Від 24. IX. 1920. Умови конкурсу на військові теми.

О. Д. Месники. (Спомин із партизантки на Великій Україні). Кал. Черв. Калини на 1924 р. Львів 1923. 8°, ст. 158—166.

VIII. 1921. Вороньків коло Переяслава.

О. Д. Партія Державної Зради. „Дзвін". Здолбунів 1919, ч. 12.

Про партію Соц.-Самостійників і викликаний нею замах Оскілка.

О. Д. Підполковник Олександер Веденський. „Тризуб". Париж. 1931. ч. 36, ст. 5—7.

3. Зал. дивізія. Некрольоґ, з порт. В ч. 38, ст. 21 є світлина: Похорон пполк. О. Веденського в Кнютанжі 16. XI. 1931 р.

Один стрілець зі скорострілом проганяє большевиків за Збруч. „Приятель Укр. Жовніра" кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, кал.-червень; Кал. „Черв. Калини" на 1922 р. Львів 1922, 8°, кал.-червень.

Коломийський курінь. Підволочиська 1919. Гервчинок. 3 іл.

Один Чотири. Із записника гарматчика. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922. 8°, ст. 35—39; Приятель Укр. Жовніра кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 35—39.

6—21. листопада 1918 р. Львів.

Одна з перших жертв у визвольній війні Осип Шкварко. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922. 8°, кал.-лютий.

XI. 1918. Львів.

Оеи. На Плішці. „УСС в Карпатах", збірник. Відень 1915. м. 8°, ст. 82—86.

Спільне перебування УСС з німцями.

Однострій Української Армії. „Стрілець" Стрий 1919, ч. 25, ст. 1—2.

О. З. „Український Жіночий Комітет Помочи Раненим". „Крівавого року". Іл. альманах. Відень 1917. 8°, ст. 170—175.

Піклування його УСС.

О. К. Мотовилівка — Базар. „Укр. Сурмач". Каліш—Щипіорно. 1922. ч. 39, ст. 3.

Околот І. др. Зі споминів команданта батерії про дії на відтинку Углова. „Літопис Ч. К." Львів 1931. 4°, ч. 7/8, ст. 17—18.

Січень—лютий 1919. УГА проти пол.

Околот Іван пор. Під Кристинополем. „Літопис Ч. К." Львів 1930. 4° ч. 7/8, ст. 13—14.

Січень 1919. УГА.

Околот II. З пекла на волю. Кал. „Черв. Калини" на 1934 р. Львів 1933. 8°. ст. 151—156.

Весна 1920 р. Галицькі частини в Одесі. Відїзд до Кожухова, утеча.

Окуневсъкий Ярослав др. Виїзд Фрайштадців на Україну. „Розсвіт". Раштат 1918. 4°, ч. 14, ст. 4.

Окуневсъкий Я. др. Допомога полоненим. „Воля" Відень 1920. 8°, т. 2, ч. 4, ст. 159—165.

Окуневсъкий Яр. Розмова з архикнязем Вільгельмом дня 4 серпня 1918 р. „Діло". Львів 1931, чч. 100, 101, 102.

Гетьман Скоропадський. Січ. Стрільці і карні відділи. Настрої між козаками. Популярність Вільгель-

ма. Яка може бути гетьм. армія. Опозиція послів і Архикнязя.

О. Л. Олена Степанівна. „Наша Мета". Львів 1919 4°, ч. 19, ст. 6—7.

Характеристика, причинки до біографії.

О. Л. сотн. Рецензія на: Між молотом і ковалом Причинки до історії Української Армії. Львів 1923. „Літ.-Наук. Вістник". Львів 1923. 8°, кн. XI, ст. 282—287.

Олекса Капініс. „Укр. Голос". Перемишль 1920, ч. 7, ст. 3.

Доброволець Української Армії, помер 29. I. 1920. Некр.

Олександер Терлецький. „Тризуб". Париж 1930, 8°, ч. 31/32, ст. 45.

Токар польових залізниць в часі війни.

Олесіюк Т. С. В. Петлюра та Українське Студентство. „Студ. Вісти". Прага 1926, ч. 7/8 ст. 9—15.

Олеськів Степан. Причинки до історії Українського Черроного Хреста на З. У. З. „Літопис Ч. К." Львів 1934. 4°, ч. 6, ст. 5—6.

Ольгин Степ. Революція чи реакція. „Стріл. Думка", часопис С. С., Староконстантинів (?) 1919 р., ч. 63, ст. 3.

До ідеольоґії С. С.

Ольховський. Мементо. „Тризуб" Париж. 1930. 8°, ч 36, ст. 14—18; ч. 39, ст. 9—16.

Плян, за яким треба описувати укр. військові формації.

Омельченко Тиміш пполк. Армія й залізниці. „Табор". Варшава 1933, ч. 19, ст. 40—45.

Омельченко Тиміш пполк. Артилерія у модерній армії. „Табор", Варшава 1929, 8°, ч. 12, ст. 27—36.

Омельченко Тиміш пполк. Від Кременчука до Бірзули. „За Державність". Каліш. Зб. I. 1929. 4°, ст. 164—169.

1919. АУНР. IV. Полтав. корп. Кременчук-Знаменка-Єлисавет-Бірзула-Слобідка проти черв. москалів.

Омельченко Т. хор. Загальні риси майбутньої війни. „Табор", Каліш 1928, 8°, ч. 8, ст. 41—44.

Омельченко Т. сотн. Майбутня війна й ми. „Табор". Каліш 1928. 8°, ч. 9, ст. 39—47.

Омельченко Т. пполк. Нам до уваги. „Табор", Каліш 1929. 8°, ч. 10, ст. 43—49.

Належиті орґанізація і виховання нашого війська.

Омельченко Тиміш пполк. Німецька фахова думка про модерну армію та про військовий провід. „Табор", Варшава 1929. 8°, ч. 11, ст. 13—22.

Застосовання її до укр. армії

Омельченко хор. Перші дні новобранця в казармі. „Укр. Стрілець". Штаб 6. див. 1920, ч. 1, ст. 15—17.

Омельченко Т. пполк. Піхота у модерній армії. „Табор". Варшава. 1929, 8°, ч. 11, ст. 50—56.

Дещо про засади орґанізації укр. армії.

Омелян Висоловський. „Новий Час". Львів 1933. ч. 265, ст. 6.

Четар УГА. Оповістка про смерть. 21. XI. 1933.

Омелян Гузар. Кал. „Просвіти" на 1926 р. Львів 1925, в. 8°, ст. 276—277.

Некрольоґ з портр.

Омелян Михалічко, б. четар УГА. Літопис Ч. К. Львів 1931. 4°, ч. 9, ст. 22—23.

Полку кавалерії ч. 2 при 2-ій Укр. Гал. Бриґаді у 24 кур. 8-ої стр. бриґ. Некрольоґ, з портр.

Омелянович-Павленко М. (старший). Заміти до статті сотн. Ярого. „Держ. Нація". Прага 1927, ч. 2, ст. 35—37.

На ст. автора в „Нац. Думці" ч. 5 за 1927 р. Ярий дав відповідь в 7/8 ч. тоїж „Н. Д."; на цю відповідь. — „Заміти". Торкається теми військового виховання і навчання.

Омелянович-Павленко М. ген.-хор. Зимовий похід (6. XII. 1919—6. V. 1920 рр.). „За Державність". — Матеріяли до історії Війська Українського. Збірник I., Каліш 1929, в. 8°, ст. 5—47; Збірник 2. Каліш 1930, в. 8°, ст. 9—46; Збірник 3. Каліш 1933, в. °8, ст. 9—54. Збірник 4. Каліш 1934, в 8°, ст. 9—72.

З 19 схемами і 5 світлинами. Теж і окремою відбиткою:

Омелянович-Павленко М. ґен.-хор. Зимовий похід (6. XII. 1919—6. V. 1920). Каліш 1934. 8° в., ст. 192. 19 схем і 5 світлин.

Омелянович-Павленко М. ґен. (старший). На чолі Запорожців в 1919 р. у боротьбі з Денікінцями. Кал. „Дніпро" на 1930 р. Львів 1929, в. 8°, ст. 46—60.

Запорожці, орґанізація, ком. склад, бойова діяльність: Вапнярка-Мясківка-Крижопіль 8—13 жовтня.

Омелянович-Павленко М. ген. старший. Останні місяці 1918 року „Розбудова Нації", Прага 1928. 8°, ч. 10/11, ст. 392—399; ч. 12, ст. 438—443.

Омелянович-Павленко М. старший. Переговори з Добрармією. Календар „Дніпро" на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 47—60.

13. IX, 1919. Пост. Волинський.

Омелянович-Павленко М. ґен. Початок 1919 року. „Розбудова Нації". Прага 1929. 8°, ч. 3/4, ст. 109—117; ч. 5, 166—176; ч. 6/7, ст. 210.

Омелянович-Павленко М. ген. Спомини „Літ.-Наук. Вістник", Львів 1929, 8°, ч. 10, ст. 888—897; ч. 11, ст. 963—974; ч. 12, ст. 1068—1077; рік 1930, ч. 6, ст. 504—509. I. окремо:

Омелянович-Павленко М. ґен. Спомини. Львів, Тернопіль 1930, 8°, ст. 64.

На Катеринославщині, нац. праця VIII—XII. 1917, українізація і большевизація, провідники, військова праця, око совіта, виступ Корнілова; Київ у зимі 1917/18 р., поїздка в Одесу, воєнна нарада, апарат боротьби і початок большевицького наступу, одісея автора в Одесі і Бесарабії, перебування на рум. фронті, комісія по забезпеченню Укр. Армії матеріяльною частиною, похід полк. Дроздовського на Дін, праця у Воєн.-Мін-ві над виробленням нових засад військової справи на Україні, корективи у військовій централі по перевороті, новий підхід що до орґанізації кадрів; призначення на Полтавщину, Залізничий Корпус, перші враження від стику з кадрами 6-го арм. корпусу і 11-ої дивізії, ґен. Слюсаренко, важливіші моменти в житті дивізії і залоги, нарада адміністрації при участи військових, убивство Стешенка і нац. маніфестація; серпень 1918, враження з подорожі по центр. частині України, Київ і візита у гетьмана, „Васко Вишиваний", подія 19 жовтня, зміни в методі праці, висновки із стичности з масами, над Катеринославщиною хмари, слабий розвиток козачого діла, остання

подорож до Київа і відвідини гетьмана. Аналіза і перспективи.

О. Михайло Твердохліб. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922, 8°, ст. 120; „Приятель Укр. Жовніра" кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 120.

Кор. бібл. дані, з порт.

О. Н. „Гей, на Івана, гей, на Купала". Вістник СВУ, Відень 1917, 4°, ч. 157, ст. 425—426.

Січовий Кіш на Купала 1916 р. Піднесення „заклятого каміня" на Підгороддю УСС. Побутове.

О. Н. „*Сокіл*". Яке його значіння. 1894—1934 „Нова Зоря", Львів 1934, ч. 48; ст. 1—2.

О. Н. Отаман Сень Ґорук взірцевий Сокіл. Спомини товариша його праці. „Нова Зоря", Львів 1934. ч. 48, ст. 2.

Діяльність, з порт.

О. Н. Матеріяли і документи. Інструкція для У. С. С., що їдуть на Україну, апробована Командою Коша У. С. С. „Літопис Ч. К." Львів 1934, 4°, ч. 7/8, ст. 7—8.

О. Н. Україна в справі мира. „Вільне Слово" Зальцведель 1917. 4°, ч. 103, ст. 2.

1917 р.

О. Н. Український концерт в Устєлузі над Бугом. „Вістник СВУ". Відень 1917. 4°; ч. 9, ст. 136—137.

Праця УСС-ів на Волині.

Онищук Денис підст. УГА. Останні дії 2-го гарматного полку. „Літопис Ч. К.", Львів 1933. 4°, ч. 9, ст. 3—8.

Січень 1920. Жмеринка-Одеса, 2-га колом. бриґада, проти білих і черв. москалів.

Онищук Денис підст. УГА. Останній акт. (Уривок зі споминів 2-го тяжкого дивізіону 3. бриґади ЧУГА). „Літопис Ч. К.". Львів 1931., 4°, ч. 9, ст. 4—10.

1920 р. Роззброєння черв. москалями.

Онищук Д. Памятник героям у Клїводині на Буковині. „Літопис Ч. К.". Львів 1932. 4°, ч. 12, ст. 9.

З двома образками.

Онуфрик Степан. Орхестра У. С. С-ів. Кал. Черв. Калини на 1934 р. Львів 1933, 8°, ст. 128—132.

О. П. Про минуле Українського Ґенерального Військового Комітету і початок орґанізації Української Армії. (Спроба історичних спогадів). „Наша Зоря" Ланцут і Стрілково. 1921, 8°, ч. 7/8, ст. 20—22; ч. 9, ст. 15—16; ч. 10/11, ст. 14—16; ч. 12, ст. 27—28; ч. 14, ст. 13—15. Стаття не закінчена друком.

Опанасенко Юхим. Спомини з недавно минулого. (Допись Наддніпрянця). „Рідний Край". Львів, 1922, ч. 105.

„Подвиги Бредовських лицарів", XI. 1919. Поділля.

Опис похідної форми Української Армії. „Відродження". Київ 1919, ч. 2.

Військова уніформа при Центр. Раді.

Оповідання партизана. „Зал. Стрілець". Каліш 1922, ч. 38, ст. 2.

Інформації про акції повстанців, богато даних.

Оповіщення до населення.

(Від 30. IV. 1919. Рівне. Про ліквідацію виступу от. Оскілка. Від Голови Ради Нар. Міністрів Б. Мартоса і ин.

Оппоков Ів. Симон Петлюра. „Книгарь". Київ 1919, в. 8°, ч. 17, ст. 1019—1024.

Орґанізація збройних сил Української Держави. Формування реґулярної Української Армії. Ірреґулярні формації. Чорноморський флот. „Бюлетень Гетьм. Управи". Берлін 1929. 4°, ч. 2, ст. 35—39.

Орґанізація козацтва на Україні. „Вільне Слово". Зальцведель 1918, 4°, ч. 45/46, ст. 3.

Орґанізація морської піхоти. „Відродження" Київ 1919, ч. 89.

Орґанізація українського війська. „Вістник СВУ", Відень 1917. 4°, ч. 150, ст. 367—368.

Статут „Укр. Клюбу Військового ім. гет. Павла Полуботка". Постанова укр. віча фронтовиків в'з 28. III. 1917 у Київі в справі орґанізації укр. нац. армії. Перші збори авіяторів українців 13. IV. 1917. Орґанізація Укр. Військ. Клюбу в Москві.

Орґанізація українських військ у Володимирі Волинськім. „Розвага". Фрайштадт 1918. 4°, ч. 12, ст. 7.

Орґанізація української краєвої охорони. „Гром Думка". Вецляр 1918. 4°, ч, 10, ст. 2.

Орґанізація частин українського війська з полонених Українців у таборі Фрайштадт і вимарш І-го корпусу на Україну. „Вістник пол., літ. і життя". Відень 1918. 4°, ч. 11, ст. 160—161.

Орґанізування української армії. „Гром. Думка" Вецляр 1917. 4°, ч. 54, ст. I; ч. 61, ст. 3.

Орґанізуймо свідому українську армію. „Діло" Львів 1918, ч. 28 (9588), ст. 2.

Передрук з „Народньої Волі".

Орилець В. Протинаступ. Кал. „Черв. Кал." на 1927 р. Львів 1926, 8°, ст. 98—100.

VI. 1919. УГА. Окупація Покуття Румунами.

О. Роман Сивак, б. УСС. „Літопис Ч. К.". Львів 1931. 4°, ч. 9, ст. 23.

Некрольоґ з порт.

Осавул Юрко Поліщко. Зубенко: Лицарі і Мученики, збірник 2. Каліш 1923, ст. 9—10.

Біоґр. дані. 1915—19. Орґанізатор, забитий денікинцями. Полтавщина.

Освободження Правобережної України від большевиків. „Укр. Прапор". Відень 1919, ч. 8.

[*Осип Кізло,* інвалід УСС]. „Літопис Ч. К.". Львів 1929. 4°, ч. 1, ст. 23.

Ті, що відійшли.

Некрольоґ з порт.

Оскілко от. Наказ ч. 1. По військам Української Народньої Республики. Спец. випуск ґазети „Вільна Україна". Рівне (?) 1919. 29 IV.

Датований 29. IV. 1919. Рівне. „Про уступлення зрадницького Правительства УНР і Головного Командування та вступлення в командування всіма озброєними силами Наддніпрянської України..." І відозва: До Українського Республиканського Війська. До всіх урядовців, до всіх управ, до українського селянства, до населення і ин.

Останній похід отамана Петлюри. „Діло". Львів 1926, ч. 124.

О. Степанівна як командант сотні. Кал. Черв. Кал. на 1932 рік. Львів 1931. 8°, кал. — лютий.

Подав М. Горбовий. УСС. І. курінь. Закарпаття Здинява—Здун. 15. I. 1915. Протимоск. фронт. Гервчинок. З іл.

Островерха Михайло. Бій за Калинівку. „Літопис Ч. К.", Львів, 1934. 4°, ч. 5, ст. 11.

Серпень 1919, 3-ий курінь Х. бриґади УГА.

Островерха Михайло. „Гаврило“. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°, ч. 11, ст. 21—22.

10-а бриґада УГА, батерія гармат. Пор. Ів. Балешта — героїчна постать.

Островерха Мих. Відхід У. С. С. знад Стрипи (Фраґмент із 1916 р.). „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4°, ч. 6, ст. 2—3.

Сотня Романа Сушка.

Островерха Михайло. Соняшний фраґмент. „Літопис Ч. К.“. Львів 1934. 4°, ч. 1, ст. 15.

Усусуси. Переворот у Вижниці на Буковині. 1918. На Львів.

Островерха Мих. Тиф. Спомин. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931. 4°, ч. 1, ст. 3—6.

Десята бриґада УГА. Зима 1919/20 р. Винниця—Тульчин.

От. Др. Ярослав Воєвідка. Кал. „Черв. Кал.“ на 1922 р. Львів 1922. 8°, ст. 118; „Приятель Укр. Жовніра“ — кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 118.

Характеристика. З порт.

Отаман Махно. „Селян. Доля“. Луцьк 1923, ч. 11, ст. 2.

До характеристики.

Отаман подвизається... „Укр. Голос“. Перемишль 1921, ч. 23, ст. 2.

Непорозуміння між от. Петлюрою і ґен. Омеляновичем-Павленком старшим.

Отаман УСС Роман Дудинський. Кал. „Черв. Калини“ на 1922 рік. Львів 1922, 8°, ст. 119; „Приятель Укр. Жовніра“ — кал. на 1923 р. 8°, ст. 119.

Характеристика.

Отаман Черський. „Стрілець“. Стрий 1919, ч. 16, ст. 3.

Характеристика.

Отвертий лист полонених до Українського Народу, його Правительства та Закордонних Місій. „Воля“. Відень 1920. 8°, т. 2, ч. 4, ст. 152—155.

[*Отмарштейн Юрій*]. До історії повстанчого рейду ген.-хор. Ю. Тютюника в листопаді 1921 року (Доклад Начальника Полевого Повстанчого Штабу — полк. Ґен. Штабу Юрія Вас. Отмарштейна). „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4°, ч. 6, ст. 12—13; ч. 7/8, ст. 17—20.

Бракує кінця.

Отмарштейн Ю. Матеріяли до воєнної історії. Книжка перша. М. Капустянський, Ґенштабу ґен.-хорунжий. Похід Українських Армій на Київ—Одесу в 1919 р. Ч. 1 і 2. Львів 1921. „Літ.-Наук. Вістник“ Львів 1922, кн. I, ст. 81—84.

Рецензія.

Оф. Ґен. Шт. Криза світової війни. Боротьба Антанти з німецькими підводними човнами. „Воля України“. Відень 1921, ч. 1/2, ст. 36—38.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

В листопаді і грудні мин. року вислала Адміністрація подібно, як кожного року, всім залягаючим передплатникам рахунки передплати, тим разом як т. зв. почтові інкасові доручення, що їх саме для тої цілі ввела при кінці року почта. — Більша частина передплатників ті доручення викупила і тим самим збільшила число дійсних передплатників, що мають вирівнану передплату до кінця 1934 р. Просимо їх стати надальше дійсними передплатниками й прислати негайно передплату на 1935 р., на цілий рік, чи на І. півріччя, чи хоч на І. чвертьрічча.

Та остали ще такі передплатники, що інкасового почтового доручення не викупили. Просимо їх хоч тепер в спізненому речинці вирівнати залеглу передплату, та стати в ряди дійсних передплатників.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 2. / Лютень 1935.

ЗМІСТ:

Редагує: *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка